RAZVOJ TURIZMA I NJEGOVI POTENCIJALI NA PODRUČJU HERCEGBOSANSKE ŽUPANIJE

Renić, Katarina

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of economics Split / Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:124:441629

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

Repository / Repozitorij:

REFST - Repository of Economics faculty in Split

SVEUČILIŠTE U SPLITU

EKONOMSKI FAKULTET

ZAVRŠNI RAD

RAZVOJ TURIZMA I NJEGOVI POTENCIJALI NA PODRUČJU HERCEGBOSANSKE ŽUPANIJE

Mentor:

Doc.dr.sc. Ljudevit Pranić

Student:

Katarina Renić

Split, lipanj, 2018.

SADRŽAJ:

1. UVOD 3
1.1. Definicija problema istraživanja 3
1.2. Ciljevi i metode rada 3
1.3. Struktura rada 3
2. TURIZAM KAO POKRETAČ RAZVOJA 5
2.1. Definicija turizma 5
2.2. Razvoj turizma u svijetu 5
2.3. Turistička ponuda 6
2.4. Turistička potražnja 7
2.5. Efektivan marketinški miks – 7P 9
3. OSNOVNE ZNAČAJKE PODRUČJA HERCEGBOSANSKE ŽUPANIJE 11
3.1. Geoklimatski uvjeti 11
3.2. Makrolokacija i mikrolokacija Hercegbosanske županije 15
3.3. Demografija i stanovništvo 18
3.4. Gospodarstvo 21
3.5. Povijest Hercegbosanske županije 24
3.6. Turizam u Hercegbosanskoj županiji 25
4. ANALIZA TURISTIČKIH RESURSA I POTRAŽNJE ZA ISTIMA 26
4.1. Atraktivni elementi 27
4.2. Komunikativni elementi 39
4.3. Receptivni elementi 40
5. ZAKLJUČAK 41
LITERATURA 42
PRILOZI 42
POPIS SLIKA 43
POPIS TABLICA 44
SAŽETAK 45
SUMMARY 45

1. UVOD

1.1. Definicija problema istraživanja

Turizam je globalni fenomen koji je do danas prošao niz promjena i postao vrlo složena socijalna pojava i jedna od najznačajnijih ekonomskih kategorija kako u svijetu, tako i na području hercegbosanske županije. Turizam u ovoj županiji čini jedan od glavnih izvora prihoda, ali problem je što turizam nije dovoljno valoriziran, te se njegovi potencijali ne iskorištavaju u cijelosti. Ovaj kraj je bogat prirodnim ljepotama, kulturnom baštinom, te dugogodišnjom tradicijom od velikog povijesnog značaja. Iako su prilike za razvoj pružene na dlanu, dolazi do križanja različitih stajališta i to pretežito na relaciji gospodarskog jačanja i stroge ekološke svijesti stanovništva. U ovom završnom radu istražit će se osnovne značajke hercegbosanskog područja te načini organizacije istih s ciljem unapređenja turizma.

1.2. Ciljevi i metode rada

U okviru predstavljene problematike istraživanja, ciljevi ovog završnog rada su istraživanje konkretnih resursa koji nisu dovoljno valorizirani, te koji su potencijali istih u svrhu razvoja turizma na hercegbosanskom području. Prilikom izrade ovoga rada korištene su metode indukcije i dedukcije, komparacija, deskripcija te analiza i sinteza. Navedene metode su pogodne za prikaz problematike istraživanja i mogućih rješenja. U istraživanju je korišteno nekoliko izvora podataka. To su, prije svega, sekundarno prikupljeni podaci koji uključuju različite web stranice i dostupnu stručnu i znanstvenu literaturu.

1.3. Struktura rada

Završni rad je strukturiran kroz 5 međusobno povezanih poglavlja.

U prvom, uvodnom poglavlju, definiran je problem istraživanja te su navedeni ciljevi i metode rada. Nabrojane su vrste podataka koji su korišteni pri izradi, a u kratkim crtama je prikazan i sadržaj samog rada.

Drugi dio predstavlja osnovne informacije o turizmu i daje kratak osvrt na razvoj turizma u svijetu. Definiranje turizma kao pokretača razvoja, predstavlja glavnu smjernicu u otvaranju novih tržišnih segmenata na istraživanom području i razvijanju turističkih resursa o čemu ćemo više u nastavku rada.

Treći dio rada odnosi se na hercegbosansku županiju i njene osnovne značajke. Od značajki će biti predstavljene prirodne, geografske i gospodarske karakteristike koje će uključivati demografsku strukturu, klimatske uvjete i dr. Također, prikazati će se teritorijalna podjela na općine.

Iduće poglavlje obradit će analizu turističkih resursa i potražnje za istima. Resursi će biti definirani kroz elemente turističke ponude. Biti će objašnjeno trenutno stanje turističke potražnje.

U petom poglavlju donosi se cjelokupni zaključak o mogućnostima razvoja turizma u hercegbosanskoj županiji. Nakon zaključka prikazati će se korištena literatura, pregled slika i grafičkih prikaza korištenih prilikom pisanja završnog rada.

2. TURIZAM KAO POKRETAČ RAZVOJA

2.1. Definicija turizma

Turizam je skup odnosa i pojava koje proizlaze iz putovanja i boravka posjetitelja nekog mjesta, ako se tim boravkom ne zasniva stalno prebivalište i ako s takvim boravkom nije povezana nikakva njihova gospodarska djelatnost.[1] Postoji mnogo definicija turizma iz razloga što svaki autor želi u definiranju objediniti više čimbenika vezanih uz turizam. Uz navedenu, neke od poznatijih definicija su:

„Turizam je skup odnosa i pojava koje rezultiraju iz putovanja osoba i njihova zadržavanja u određenim mjestima, koja nisu njihova trajna boravišta, niti u njima obavljaju poslove vezane uz turizam, studiranje ili neki drugi oblik poslovne aktivnosti".[2]

„Turizam obuhvaća sve aktivnosti osoba na putovanju i prilikom boravka u mjestima izvan njihova uobičajenog prebivališta u razdoblju ne duljem od jedne godine, a u svrhu odmora, poslovnih i ostalih razloga".[3]

2.2. Razvoj turizma u svijetu

Prva su putovanja, od početka čovječanstva, bila uvjetovana egzistencijalnim problemima, ratnim stanjem i prirodnim nepogodama. S razvojem robne razmjene jača povezanost među zajednicama, što dovodi do veće pokretljivosti pojedinih skupina ljudi. Pojavom novca i razvojem trgovine u Babilonu oko 4000.g.p.n.e., potaknuta su putovanja i u udaljenije krajeve.[4]

Masovnija putovanja u srednjem vijeku potaknuta su od strane Crkve koja organizira hodočašća vjernika u svetišta diljem svijeta.

Razdoblje humanizma i reneseanse obilježio je procvat kulturnog i duhovnog stvaralaštva, a u Europi je došlo do putovanja intelektualne elite. Putovanja su bila rezervirana prvenstveno za pripadnike plemstva i aristokracije u svrhu obrazovanja, a poznatija su pod nazivom ″Grand Tour of Europe″. Osnovna vrijednost Grand Tour-a je u izloženosti s jedne strane kulturnom nasljeđu Europe, klasičnim antikvitetima i renesansi, a s druge strane aristokratskom društvu Europskog kontinenta.

U razdoblju 19.st. započinju masovna putovanja ne samo aristokracije već svih slojeva društva i razvija se aktivan odnos između putnika i ambijenta u kojem borave. Država

---

[1] W. Hunziker i K. Krapf, 1954.god
[2] Udruženje turističkih eksperata AIEST, na kongresu u Cardiffu 1981.
[3] WTO i UNSTAT 1994. g
[4] Petrić L. (2013/2014): Uvod u turizam, Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet, Split

sudjeluje u razvoju turizma, stoga isti postaje snažan ekonomski čimbenik i djeluje na privredni razvoj.

Vodeću ulogu u kreiranju prvog organiziranog putovanja je imao Thomas Cook 1841. godine. Thomas Cook je nakon toga osnovao i prvu putničku agenciju, a s vremenom je organizirao još mnoštvo drugih putovanja. Cook je započeo s putovanjima koja putnik poduzima samostalno, ali agencija zaračunava troškove puta, hrane i smještaja u fiksnom iznosu na željenoj ruti. Njegov uspjeh bio je ogroman, što se najbolje očituje u činjenici da su Škotske željeznice između 1862. i 1863. opozvale svoju podršku i samostalno pokušale organizirati ekskurzije.

U razdoblju 20.st. industrijska revolucija je donijela brojna tehničko-tehnološka dostignuća što se posebno odrazilo na razvoj prometnih sredstava. Razvija se automobilska industrija, zračni promet, a samim tim i turizam.

Osamdesetih godina 20.st., pa sve do danas, turizam se razvija u skladu s načelima održivosti koji su zamišljeni da upravljaju resursima na način da se gospodarske, socijalne i estetske potrebe mogu ispuniti uz istovremeno održavanje kulturnog integriteta, osnovnih ekoloških procesa i biološke raznolikosti.

2.3. Turistička ponuda

U najširem smislu riječi turistička ponuda podrazumijeva sve gospodarske i društvene sudionike jedne zemlje koji na direktan ili indirektan način pridonose širenju i različitosti ukupne ponude i time mogućem povećanju turističke potrošnje, kao ekonomske rezultante privremenog boravka domaćih ili inozemnih turista.[5] Da bi se ispravno kreirala turistička ponuda, potrebno je dobro poznavati njene karakteristike. To su:

- dislociranost od potražnje
- heterogenost ponude
- statičnost ponude
- sezonski karakter ponude
- neelastičnost

Turistička ponuda u najužem smislu riječi obuhvaća:

1. Atraktivne elemente
2. Komunikativne elemente
3. Receptivne elemente

Atraktivni elementi podrazumijevaju prirodne i društvene elemente nekog područja, tj. one resurse koji su u određenoj mjeri dostupni za turističko razgledavanje te ne zahtjevaju

[5] Petrić Lidija (2002.): Osnove turizma

poseban napor da se otkriju i da se u njima uživa.[6] Prirodni atraktivni elementi su: klima, reljef, odnosno geomorfološka obilježja, biljni i životinjski svijet, hidrografski elementi, zaštićena područja i sl. Društveni atraktivni elementi podrazumijevaju kulturno-povijesne spomenike, kulturne ustanove, festivali, manifestacije, obrazovne institucije itd. Upravo zbog ovih elemenata turisti najčešće posjećuju određenu destinaciju.

Komunikativni elementi uključuju prijevozna sredstva, prometnu infrastrukturu koja povezuje destinacije sa potencijalnim tržištima. Obratimo li pozornost na vrste prijevoznih sredstava u turističkom prometu, najznačajnija su: zračni promet, cestovni promet i brodski prijevoz.

Receptivni elementi su svi objekti koji služe za prihvat i prehranu gostiju i koji njihovom boravku pružaju određeni rekreacijski sadržaj.[7] Oni se smatraju osnovom turističkog poslovanja i mjerilom turističke razvijenosti nekog područja. U širem smislu su to objekti koji posredno služe turistima poput agencija, trgovina, parkova, komunalne infrastrukture i sl. dok su užem smislu to ugostiteljsko-smještajni objekti.

U nastavku rada će pobliže biti objašnjeni navedeni elementi u kontekstu promatranog područja, Hercegbosanske županije.

2.4. Turistička potražnja

Turistička potražnja predstavlja promatranje, prikupljanje, mjerenje, analiziranje i prezentiranje podataka o turističkoj aktivnosti na nekome području. Razlozi zbog kojih se promatra turistička potražnja je radi mjerenja ekonomskih učinaka koje generira, radi kreiranja i provođenja marketinške politike. Potrebno je kreirati promidžbu kojom će se privući novi posjetitelji, a da bi promidžba bila kvalitetna potrebno je promatrati različite tržišne segmente. Potražnja se može promatrati sa više gledišta:

- S **ekonomskog** aspekta potražnja se definira kao ukupna količina roba i usluga koje su kupci spremni kupiti na tržištu u određenom vremenu i po određenim cijenama; gleda se njena elastičnost tj. ovisnost o promjeni cijena i dohotka.
- S **psihološkog** aspekta potražnja se promatra kroz motivaciju i ponašanje kupaca
- S **geografskog** aspekta potražnja se promatra kroz ukupan broj osoba koje putuju ili žele putovati radi korištenja turističkih sadržaja i usluga na mjestima udaljenim od njihova mjesta boravka i rada.[8]

Promatrajući potražnju na području Hercegbosanske županije, statistički podaci su veoma skromni i s obzirom da su ispodprosječni istovremeno nisu vjerodostojni i mogu iskriviti sliku o turističkoj potražnji na ovome području. Prema podacima iz 2016. godine na razini

[6] Weber, S., Mikačić, V., op. cit, 1998, str. 90.
[7] Petrić Lidija: Uvod u turizam
[8] Petrić Lidija (2002.): Osnove turizma

cijele Bosne i Hercegovine bilo je ukupno oko 800 000 dolazaka, što je 12,3% više u odnosu na prethodnu godinu. Učešće domaćih turista je 24,5%, a stranih 75,5%. Ukupan broj noćenja turista u 2016.godini iznosio je 1.619.871 što je za 12,5% više u odnosu na prethodnu godinu. Učešće domaćih turista je 21,4%, a stranih turista 78,6%. Turisti dolaze iz Republike Hrvatske, Srbije, Turske, Slovenije, Poljske, Njemačke i Italije. U strukturi noćenja stranih turista najviše noćenja ostvarili su turisti iz Hrvatske (8,8%), Italije (7,7%), Turske (8,8%), Slovenije (5,9%), Poljske (5,1%), Njemačke (4,8%), Srbije (4%). Promatrajući dolazak gostiju prema smještajnim objektima u razdoblju od 2009. do 2012. dolazi se do zaključka kako je broj dolazaka u hotele na razini cijele Bosne i Hercegovine porastao. Jedino je ponuda u domaćinstvima varirala, najprije rasla, zatim opadala. Isto tako se da primjetiti da je broj noćenja rastao iz godine u godinu.[9]

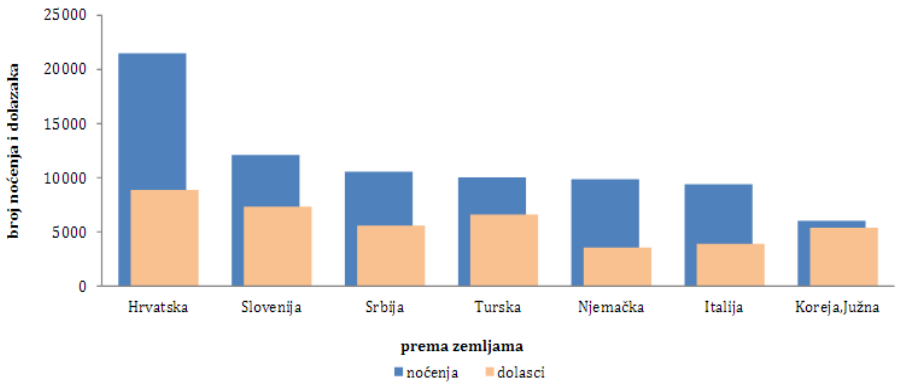

Slika 1. Noćenja i dolasci stranih turista prema zemlji prebivališta, kolovoz 2016.

Izvor: Agencija za statistiku BiH, Statistika turizma

U Hercegbosanskoj županiji rezultati nisu zadovoljavajući. Naime, turizam skoro pa i nije prepoznat kao djelatnost, iako ima mnoštvo mogućnosti i potencijala na ovome području koji su već spomenuti, počevši od prirodnih resursa do tradicije koja se i danas njeguje. Statistika je za ovo područje poražavajuća. Statistički podaci pokazuju da je u mjesecu svibnju 2016. godine Hercegbosansku županiju posjetilo 700 turista, te su ostvarena 793 noćenja. Na području županije u tom razdoblju bilo je dostupno 1219 ležaja. Prema tim istim statističkim podacima Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine, sva noćenja su ostvarena u hotelima. Uzmemo li u obzir brojne emigracije na ovom području, rezultati će biti donekle prihvatljivi i razumni. Veliki broj ljudi je odlučilo olakšati živote sebi i svojim obiteljima odlazeći trbuhom za kruhom u zapadne zemlje, te su se tamo nastanili. Jedino što ih veže za ovo područje su rodni kraj i roditelji koji su ostali u istom. Svake godine dolazi mnoštvo ljudi kućama za praznike, kako ljeti tako i zimi, te slika bude potpuno drugačija nego ostatak godine. Tada se sve navedene atrakcije posjećuju pa i destinacije dobiju bolju atmosferu.

[9] Federalni zavod za statistiku, Turizam 2016

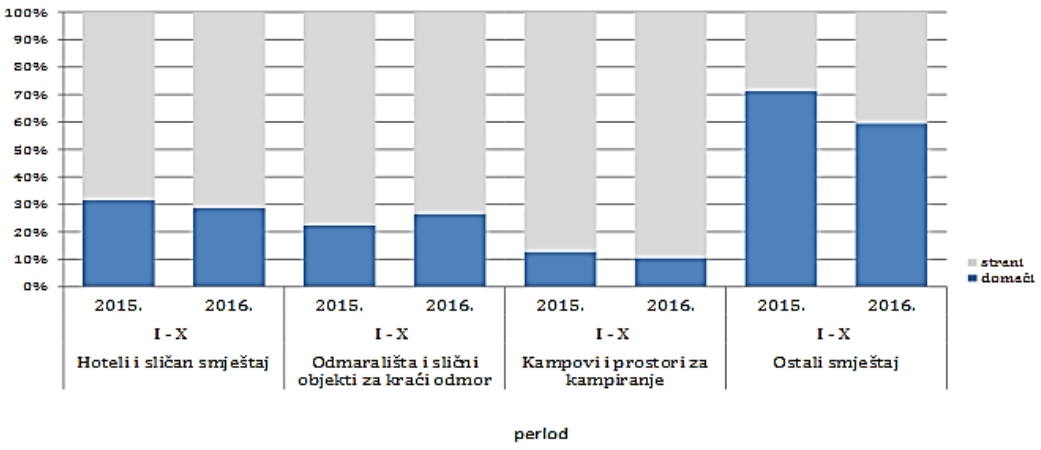

Slika 2. Struktura noćenja turista prema klasifikaciji djelatnosti

Izvor: Agencija za statistiku BiH

Promatrajući strukturu noćenja prema smještajnim objektima u razdoblju od siječnja 2015. do kolovoza 2016.godine, može se doći do zaključka kako se broj dolazaka u hotele smanjio u 2016.godini. Slično stanje je i sa kampovima i prostorima za kampiranje, dakle riječ je o blagoj stagnaciji. Potražnja za odmarališnim i sličnim objektima za kraći odmor je vidno porasla, dok se potražnja za ostalim smještajima drastičnije smanjila.

2.5. Efektivan marketinški miks – 7P

S obzirom da je 4-P marketinški miks razvijen još u 1960-ima, marketing profesija se značajno razvila i promjenila. Postala je daleko više profesionalna i prigrlila moderne tehnologije i samim tim je nastala nova marketing teorija. 7-P model je marketing koji modificira 4-P model i generalno korišten u industrijama koje u ponudi sadrže usluge.

Elementi 7-P marketinškog miksa su:

- Proizvod
- Prodajna cijena
- Prodaja i distribucija
- Promocija
- Ljudi (od eng. people)
- Proces pružanja usluga
- Fizičko okruženje (od eng. physical environment)

Marketing miks mora ispunjavati sljedeće uvjete: mora biti prilagođen potrebama klijenata, kreirati određenu konkurentsku prednost, pružati dobru kombinaciju elemenata, biti usklađen sa raspoloživim resursima poduzeća.

PROIZVOD – je materijalna stvar koja je rezultat proizvodne djelatnosti ili nematerijalne usluge. Karakteristike proizvoda mogu biti fizičke, funkcionalne i simboličke. Klasifikacija

proizvoda je neophodna pri segmentiranju tržišta, izboru ciljne grupe, razvijanju marketing strategija, planiranju post prodajnih usluga, itd.

PRODAJNA CIJENA – na tržištu svaka roba ima svoju prodajnu cijenu. Predstavlja vrijednost nekog dobra izražen u novčanom obliku. Cijena je jedini instrument marketinškog miksa koji direktno doprinosi ostvarenju prihoda. Cijene koordiniraju odluke proizvođača i potrošača na tržištu: - više cijene smanjuju potražnju potrošača i potiču proizvodnju

- niže cijene potiču potrošnju i obeshrabruju proizvodnju

DISTRIBUCIJA – je instrument marketinškog miksa koji obuhvaća aktivnosti kojima se proizvod transferira potrošačima. Kanali distribucije mogu biti: kratki, srednji i dugi. Poduzeće može birati hoće li poduzeće biti:

- ekskluzivna (određeni broj distributera ima pravo prodaje)

- selektivna (postoje određeni uvjeti za izbor distributera)

- intezivna (svaki distributer koji želi, može prodavati proizvod/uslugu)

PROMOCIJA – obuhvaća različite načine komunikacije poduzeća sa tržištem. Postoje različiti načini promotivnih aktivnosti: oglašavanje, unaprijeđenje prodaje, odnosi s javnošću

LJUDI – utjecaj ljudi na formiranje marketinškog miksa i konačnog izgleda proizvoda je ogroman. Ljudi predstavljaju poslovanje i to kroz imidž koji reprezentiraju , kroz prvi kontakt s klijentom, znanja o proizvodu koje je neophodno.

PROCES PRUŽANJA USLUGA – sam proces proizvodnje je izuzetno bitan pogotovo za one koji pružaju usluge industrijskoj proizvodnji. Osnovna pitanja koja se postavljaju su:

1. Na koji način ljudi koriste proizvode ili usluge?,
2. Kako se određeni proizvod ili usluga koristi?,
3. Kroz kakav proces moraju proći da bi koristili proizvod?,
4. Na koji način su im proizvod ili usluge dostupne?.

FIZIČKO OKRUŽENJE – ambijent, raspoloženje ili prirodne manifestacija okruženja: moderan/staromodan, auditivni i olfaktivni doživljaj,... Adekvatni odgovori na ova pitanja omogućavaju da se stvori prepoznatljiv proizvod/usluga koji će lako naći put do kupca ili korisnika.

3. OSNOVNE ZNAČAJKE PODRUČJA HERCEGBOSANSKE ŽUPANIJE

3.1. Geoklimatski uvjeti

Hercegbosanska županija deseta je i prostorno najveća od ukupno deset županija u Federaciji Bosne i Hercegovine. Nalazi se u srednjozapadnom dijelu Bosne i Hercegovine, duž granice s Hrvatskom. Sjedište županije je u Kupresu, županijske skupštine u Tomislavgradu, a vlade u Livnu.[10] Hercegbosanska županija ima površinu od 5020 km2, te se prostire u umjerenim geografskim širinama. Prema svojoj površini prostorno je najveća županija u Federaciji Bosne i Hercegovine. Prijeratna recesija u gospodarstvu, a svakako i rat na ovim prostorima, rezultirali su značajnijim fluktuacijama stanovništva u vidu iseljavanja u zemlje zapadne Europe ili preseljenja na druga područja BiH. Uzimajući u obzir takva zbivanja, procjenjuje se da na ovome području trenutno živi oko 90.000 stanovnika.

Prirodne i zemljopisne karakteristike ovog područja su raznolike, od plodnih, prostranih polja i pašnjaka, rijeka i jezera pa do stoljetnih listopadnih i zimzelenih šuma koje pružaju obilne mogućnosti za život i gospodarski razvitak temeljen na poljoprivrednoj proizvodnji, stočarstvu, te drvnoj industriji. Ekološki čista i netaknuta priroda, umjerena kontinentalna klima, zemljopisni položaj te blizina i dobra prometna povezanost sa susjednom Hrvatskom, kojoj gospodarski i tradicionalno gravitira, bitni su čimbenici za gospodarski napredak ovog kraja. Reljef županije je veoma raznolik i razveden. Većinom prevladavaju vapnenačke stijene koje su glavno obilježje ovih krajeva. Škrape, špilje i jame su rezultat topljenja vapnenca i stoga su jako karakteristične za ovo područje.

Područje Hercegbosanske županije karakteriziraju planine, koje su pogodne za razvoj skijališnog turizma zimi, ali i za razvoj planinskog te sportsko-rekreativnog turizma ljeti. Među hercegbosanskim visokim planinama ističu se Dinara, Tušnica, Staretina, Šator, Cincar i dr. Posebna je i neobična planina Dinara, najpoznatija planina županije čiji se vrh Troglav uzdiže 1913 metara nadmorske visine i Kamešnica s vrhom Konj koja se uzdiže na visinu 1856 metra. One odvajaju županiju od Dalmacije. Najviša planina je Vran s vrhom smještenim na 2074 metra nadmorske visine. Cincar je druga po visini planina s istoimenim vrhom na 2006 metara iznad mora. Odvaja najveće polje u kršu na svijetu, Livanjsko polje od Kupreškog polja. Najniže točke ovih polja su na 1117 metara nadmorske visine kod Kupreškog polja, 882 metra nadmorske visine kod Glamočkog polja, 859 metara nadmorske visine kod Duvanjskog polja, te 699 metara nadmorske visine kod Livanjskog polja. Najveće površinom jest Livanjsko sa 405 km2, potom slijede Glamočko sa 130 km2, Duvanjsko sa 128 km2, te Kupreško sa 96 km2. Pogodnosti za obradu zemlje i poljoprivredu su ogromne, ali iskorištenost tih pogodnosti je jako mala. Naime, zimi su neki dijelovi ovih polja potopljeni zbog ciklone, učestalih padalina, te otapanja snijega.[11] Tu su još i planine Midena

[10] Ustav Hercegbosanske županije
[11] Vlada Hercegbosanske županije

(1221m), Grabovica (1066m) i Tušnica (1697 m) koje odvajaju Livanjsko polje od Duvanjskog, dok ga Golija (1890m), Staretina (1675 m) i Šator (1873 m) odvajaju od Glamočkog polja.

Takve prirodne ljepote na tako malom prostoru rijetke su u svijetu, a jedinstvene su u Hercegbosanskoj županiji. U planinskim predjelima zime su duge, a ljeta kratka i topla. Snijeg se u nekim predjelima zadržava i do početka ljeta. Stoga neka planinska područja Hercegbosanske županije imaju mogućnost da vrlo brzo postane razvijeno turističko i skijaško središte.[12]

Hercegbosanska županija smještena je na krajnjem južnom dijelu sjevernog umjerenog toplotnog pojasa i sjevernom dijelu sjevernog suptropskog pojasa, te je podložna utjecaju toplih i vlažnih maritimnih zračnih masa sa Atlantika, te suhog i hladnog zraka iz unutrašnjosti Azije. Na ovim prostorima prevladava kontitnentalna klima, a njena glavna obilježja su hladne i oštre zime, te umjerena i topla ljeta. Kada se priča o hladnim i oštrim zimama ne smije se zaboraviti napomenuti da na ovom području uz takve zime dolaze i jaka bura i jugo. Ovaj kraj je jako nepredvidiv kada se priča o klimi i vremenskoj prognozi. Čimbenici koji određuju klimu ovoga područja su: geomorfološke karakteristike prostora, geografski smještaj i blizina Jadranskog mora. Jadransko more udaljeno je svega 20-ak kilometara zračne linije sa graničnim područjima koje pripadaju ovoj županiji. Prema Koopenovoj klasifikaciji klime, prostor županije pripada klimatskom tipu koji ima značajke umjereno tople i vlažne klime s toplim ljetom koja se još naziva i klima bukve. To uzrokuje veoma malo maglovitih dana, a veliki broj sunčanih dana.

Tablica 1. Prosječne temperature Hercegbosanske županije

Minimalne temperature	Maksimalne temperature	Prosječna godišnja temperatura	Prosječan broj sunčanih dana	Prosječne godišnje padaline
-30°C	+40°C	9,9°C	110	1.400 mm/m²

Izvor: http://www.sdp-k10.ba/strategije/

Promatrajući glavna središta županije Livno, Tomislavgrad i Kupres, može se reći kako je osunčanost različita na sva tri područja. U Livnu je broj sunčanih sati nešto veći u odnosu na Tomislavgrad i Kupres. To je posljedica djelovanja reljefa, tj. krška polja su pogodnija za pojavljivanje magle i orografske naoblake, tj. naoblake koja je posljedica djelovanja reljefa i njegovih obilježja. Najmanja insolacija je na području Kupresa, a glavni pokazatelj je naoblaka koja ima dulje trajanje u odnosu na ostala područja županije.

Prema izvještajima i podacima FHMZ-a (Federalnog hidrometeorološkog zavoda) može se zaključiti kako Duvanjsko i Livanjsko polje imaju slične karakteristike, te su oscilacije i

[12] Planinarsko društvo Kamešnica

razlike male u odnosu na Kupreško polje. Iz podataka se može doznati kako je prosječan broj hladnih dana najveći na području Kupresa, dok je na području Livna i Tomislavgrada jednake vrijednosti. Od siječnja do travnja prevladavaju hladni dani, zatim slijede toplija vremena sve do rujna, kada se broj hladnih dana počinje povećavati sve do prosinca. Najmanja minimalna i maksimalna temperatura kreće se između -30°C do +20°C, a kako odmiče vrijeme kroz godinu, tako se taj interval pomiče prema višem. U ljetnim mjesecima minimalna temperatura je 0°C, dok maksimalna može doseći i 40°C. Prosječan broj toplih dana u Kupresu iznosi 6, u Livnu 18, a u Tomislavgradu 16 dana. Razdoblje toplih dana se kreće od svibnja do rujna.

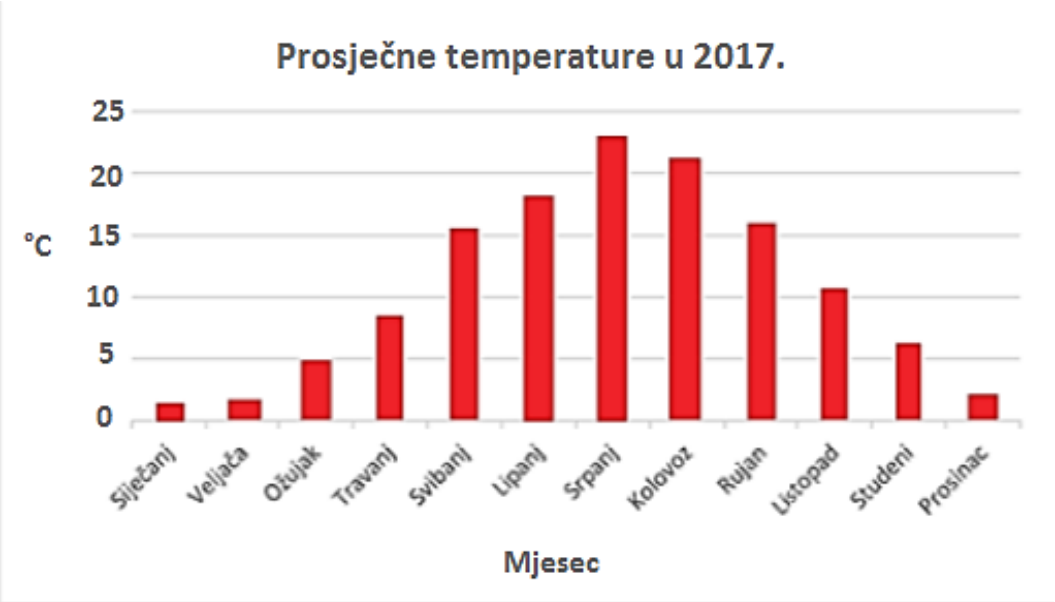

Slika 3. Prosječne temperature u 2015. godini u Hercegbosanskoj županiji

Izvor: http://www.fhmzbih.gov.ba/

Padaline su karakteristične za ovo područje, pogotovo snijeg koji omogućuje razvoj skijališnog turizma na Kupresu i u parku prirode Blidinje. Na području Duvanjskog polja prosječno padne 1200 milimetara oborina, ali to je sve posljedica postojanja lokalne zavjetrinske zone planine Tušnice[13]. Glavna karakteristika za ovo područje je da je ono krško, i zbog toga dolazi do brzog poniranja padalina, te su zbog toga u ljetnim mjesecima česte suše. Također, ovo područje u proteklih par godina ima problema sa padalinama u studenom, na koje se nadovezuje zimski prekrivač u zimskim mjesecima, posljedica svega toga je prekomjerna količina vode zbog koje dolazi do poplave pojedinih dijelova ovoga područja. Za ovo područje od velike važnosti su i snježne padaline. Vrijedno je spomenuti 2012.godinu kada je područje županije bilo nedostupno 15 dana zbog prevelike količine snijega, a temperature su se u tome razdoblju kretale između -18°C i -30°C. U usporedbi s Livnom i Kupresom, prema podacima FHMZ-a iz Sarajeva, Tomislavgrad ima najveću količinu

[13] Federalni hidrometeorološki zavod

padalina tijekom godine. No što se tiče snježnih padalina, u prednosti je Kupres sa snježnim prekrivačem koji traje preko 25 dana. U Livnu i Tomislavgradu ta brojka ne prelazi 10 dana. Naposljetku, prosječno zadržavanje snijega u Livnu i Tomislavgradu je 35 dana s visinom do 50 cm, dok se na Kupresu zadržava u prosjeku 115 dana godišnje s visinom do 140 cm.

Hidrološku okosnicu čitavog prostora (preko 50%) čini slijev rijeke Krke – Cetine, tj. Jadranski slijev, s površinom od 2.622,17 km². Ostali su: slijev rijeke Une (1.237,69 km²), Vrbasa (616,84%) i Neretve (454,22 km²) koji podrazumijevaju Crnomorski slijev.[14]

Tablica 2. Prikaz srednjih mjesečnih vrijednosti padalina po pojedinim slivnim područjima BiH

Područje	Pmj. (l/m2)												Pgod (l/m2)
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
Podsl. Bosne	60,333	56,667	61,667	70,667	82,667	95	78,333	74,667	66,333	66,667	79,667	74,667	867,33
Nep. sl. Save	47	49	51	64	71	84	65	65	50	46	64	64	720
Podsl. Drine	55	52	51	67	68	80	63	69	68	68	86	71	798
Podsl. Une	74	73,667	83	99,667	102,67	109,33	101,33	96	93,333	91,333	114,33	94,333	1133
Podsl. Vrbasa	55,5	58,5	63,5	67	79,5	86,5	72,5	71,5	73	71	93	79,5	871
Sliv Neretve	154,33	163	157	132	102,33	86,667	51,333	82,667	109	160	286,67	193	1528
Podsl. Cetine	104,33	100,33	100,67	103	88	95	70	75,667	93,333	118	157,67	147,33	1193,33

Izvor: Zavod za vodoprivredu d.d. Sarajevo, Strategija upravljanja vodama

Važan čimbenik ovoga područja su vode. Među najvažnije hidrografske prirodne resurse Hercegbosanske županije ubrajaju se veoma čiste i hladne vode koje se nalaze na obodnim stranama krških polja. Hidroenergetski su iskorištene rijeke u Livanjskom polju čije vode pune najveću akumulaciju na ovim prostorima, jezero Buško blato. Na prostoru cijele županije nalazi se par riječnih tokova čija duljina prelazi 10 km, te se također nalazi 11 jezera, od čega je 8 umjetnih, a ostala 3 su prirodna.[15] Prije svega je važno spomenuti glavni vodotok na području Tomislavgrada, rijeka Šujica koja izvire u vrelima Veliki i Mali Stržanj. Nadalje ova rijeka prima pritoke Jošanicu, Ostružac, Vučicu, Vrbicu, i Žbanicu i ovi izvori teku tokom cijele godine. Rijeka ponire u mjestu Kovači. U narodu se proširio naziv Veliki ponor ili Krivodol, te se ubraja među najveće i najimpresivnije ponore dinarskog krša. Na Livanjskom polju prostiru se tri stalna toka, koja su veća od ostalih, a to su Bistrica, Žabljak i Sturba, dok su Mandak i Jaruga povremeni tokovi koji najčešće u ljetnim mjesecima presuše. Kada se govori o jezerima valja napomenuti kako je glavna karakteristika jezera Hercegbosanske županije njihova ljepota, a ne veličina. Prije svega tu se izdvaja Buško jezero, koje je jedno od najvećih umjetnih jezera u Europi. Primarni cilj ovoga jezera je prikupljanje vode u svrhu opskrbe hidroelektrana. Površina ovoga jezera je 55 km2. Voda koja se akumulira u ovome jezeru koristi se za proizvodnju električne energije u hidroelektrani Orlovac. Glavni

[14] Nurija Jahjefendić: Nacrti prostornog plana Federacije Bosne i Hercegovine, Slivovi u Bosni i Hercegovini
[15] Želimir Čečura (2002): Hercegbosanska županija: priručnik za zavičajnu nastavu

potencijali prirodnih jezera su njihova mogućnost korištenja u turističke svrhe. Prirodna jezera su: Šatorsko jezero koje je poznato kao površinom najveće prirodno jezero u županiji. Njegova površina iznosi 0.8 km2, ali po pitanju ljepote ističu se Kukavičje i Blidinjsko jezero.

3.2. Makrolokacija i mikrolokacija Hercegbosanske županije

Pod makrolokacijom se podrazumijeva širi geografski prostor u odnosu na okolicu promatranog područja. Bosna i Hercegovina je smještena na jugoistoku Europe, na zapadnom dijelu Balkanskog poluotoka. Hercegbosanska županija se nalazi na sjeverozapadnom dijelu Bosne i Hercegovine, te velikim dijelom graniči s Republikom Hrvatskom. Uzevši u obzir okruženje ovog područja može se raspravljati o pogodnostima i potencijalima ove županije. Naime, 13,6 posto površine Bosne i Hercegovine čini plodna zemlja, a samo 2,96 posto zemlje se upotrebljava za poljoprivredu, dok je 83.44 posto zemlje poljoprivredno gotovo neiskorišteno.[16] Izuzetno pogodan položaj Hercegbosanske županije doprinosi razvoju mnogih djelatnosti, o čemu će biti više u nastavku rada.

Slika 4. Makro lokacija Hercegbosanske županije, Bosne i Hercegovine

Izvor: Internet

[16] http://www.znanje.org

Slika 5. Hercegbosanska županija na slijepoj karti

Izvor: Internet

Promatrano područje nalazi se u zoni visokog krša i mikrolokaciji pripada kupreško-ljubuškoj tektonskoj jedinici. Sa seizmotektonskog aspekta u okviru šireg prostora bitne su reverzne strukture kao potencijalan izvor seizmoliških aktivnosti koje bitno utječu na reljef čineći ga asimetričnim, definiraju linijski i izdužene doline, strme odsjeke, vrtače, pojave jama i špilja.

Vlada prioritetno radi na tome kako bi najveći dio Livanjskog polja bio stavljen u funkciju gospodarskog razvoja Livanjske općine i Hercegbosanske županije, kroz realizaciju projekata iz oblasti poljoprivrede i energetike, osvrćući se na mikrolokaciju. Županija se prostire u umjerenim geografskim širinama što zajedno sa kontinentalnom klimom razvija stočarstvo i poljoprivredu kao glavne djelatnosti ovog područja, a zbog okruženosti planinama razvijen je i zimski, tj, skijališni turizam.

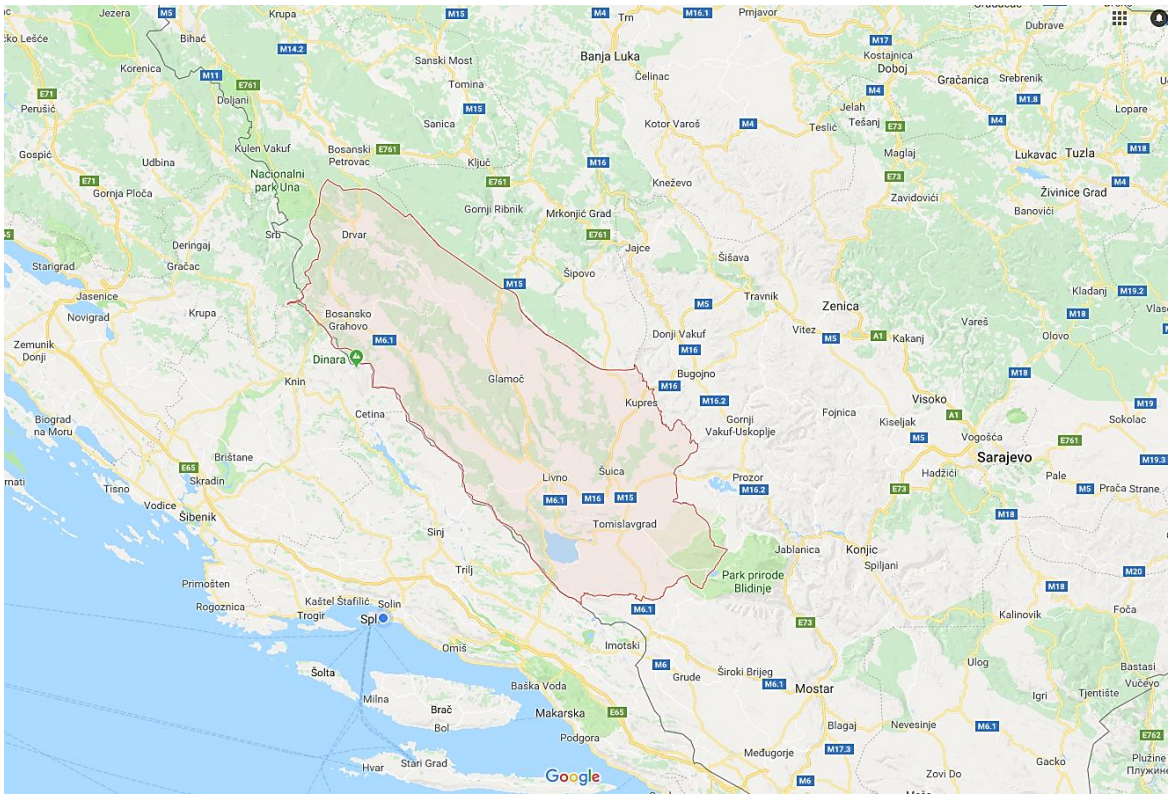

Slika 6. i 7. Mikro lokacija Hercegbosanske županije

Izvor: Internet

3.3. Demografija i stanovništvo

Demografija istražuje i proučava zakonitosti i pravilnosti u kretanju stanovništva, ustanovljava kakve su vrste te zakonitosti, njihovo kvantitativno i kvalitativno djelovanje i utvrđuje međusobne odnose kretanja stanovništva s drugim društvenim i gospodarskim pojavama. Bavi se proučavanjem njegove veličine, strukture i razdiobe, te kako se stanovništvo mijenja tijekom vremena zbog rođenja, smrti, migracija i starenja. Demografska analiza može se odnositi na čitava društva ili skupine definirane kriterijima poput obrazovanja, nacionalnosti, religije i etniciteta. Kada se govori o demografskim pokazateljima na području Hercegbosanske županije, može se zaključiti kako su ovi prostori poznati još od davnina, odnosno ovdje su obitavali ljudi iz rane povijesti, počevši sve od Ilira.

Prema statističkim podacima federalnog zavoda za statistiku, u 2013. godini na području županije živjelo je nešto više od 80.000 ljudi, dok se u 2016. taj broj smanjio za nekoliko tisuća.[17] Promatrajući Hercegbosansku županiju, koja se sastoji od 6 općina, možemo vidjeti zastupljenost pojedinih nacija u svakoj. Drvar između 7.036 stanovnika ima 6.420 Srba, 11 Bošnjaka, i nešto više Hrvata, 552 njih. 26 ispitanika je ne deklarirano, 3 ih nikako nije odgovorilo na to pitanje, a 24 ispitanika je reklo da pripada drugoj naciji. Općina Bosansko Grahovo je nešto manja od Drvara, te među svojih 2.449 stanovnika, većinom Srba, kojih je 2.082. Hrvata i Bošnjaka je znatno manje, pa imamo samo 6 Bošnjaka i 393 Hrvata. 10 ispitanika se nije deklariralo, isto toliko njih je reklo da pripada drugoj naciji, a samo 2 ih nije dalo odgovor na pitanje o nacionalnosti. Još jedna mala općina, Glamoč, po zadnjem popisu ima 3. 860 stanovnika među kojima je najviše Srba. 1.679 ispitanika se tako deklariralo. Zatim slijede Bošnjaci njih je 1.251 , a Hrvati su na 3. mjestu (906). 11 Ispitanika je ostalo ne deklarirano, 13 njih je reklo da pripada drugoj naciji. U Kupresu ukupno živi 5.057 stanovnika od kojih se 4.474 izjašnjava kao Hrvati, samo 255 je Bošnjaka, a nešto više, 318 Srba. 4 ispitanika su ne deklarirana, 1 nije dao nikakav odgovor na pitanje o nacionalnosti, a njih 5 se deklarira kao pripadnici drugih nacija. Stanovništvo općine Livno se većinski deklarira kao hrvatsko, čak 29.273 od ukupno 34.133 ispitanika se deklarira kao Hrvati. 4.047 stanovnika se deklariralo kao Bošnjak, a znatno manje je Srba, samo 438 ispitanika. Ne deklariranih je 137, dok pripadnika drugih nacionalnosti ima 216. Općina Tomislavgrad po ovom popisu ima 31.592 stanovnika, od kojih je 29.006 Hrvata. 2.467 njih se deklariralo kao Bošnjaci, a Srba je znatno manje, samo 22 ispitanika. 27 ispitanika je ne deklarirano, a 30 ih se smatra pripadnicima drugih nacija. Slika 2. prikazuje kakva je zastupljenost spomenutih nacija na razini države. Prema navedenom prikazu se može primjetiti da u najvećem postotku ima Muslimana, zatim Srba i na kraju Hrvata i drugih nacija. Usporedimo li podatke na razini županije i na razini države, može se zaključiti kako je Hercegbosanska županija područje s najviše naseljenih Hrvata u cijeloj BiH.

Promatrajući broj stanovnika kroz povijest može se objasniti njegovo smanjenje. Postoji više faktora koji su utjecali na takvo stanje. Prije svega ljudi su se počeli iseljavati s ovih područja za vrijeme napada Osmanlija, a nakon toga slijede Svjetski ratovi i Domovinski rat 90-ih godina na ovim prostorima. Ratovi su utjecali na stanje u državi i lošu gospodarsku situaciju, te slabu potražnju za radom. Zbog toga su ljudi bili primorani od davnih vremena iseljavati u Zapadnu Europu i dalje. Stanovništvo se sa ovoga područja teško oporavljalo od posljedica rata, te je sve rezultiralo raseljavanjem stanovništva. U razdoblju od 1981. do 1991.

[17] http://www.skupstinahbz.com

broj stanovnika sa 124.000 se smanjio na 118.000, da bi u konačnici u 2016. ta brojka spala na svega 80.000 stanovnika.

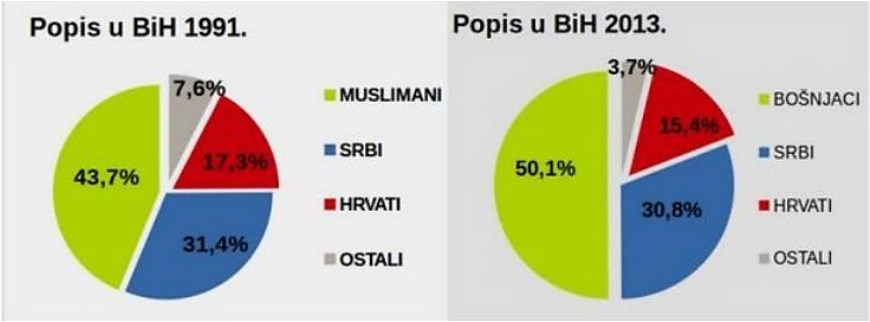

Slika 8. Usporedba popisa stanovništva u Bosni i Hercegovini iz 1991. i 2013.godine

Izvor: Federalni zavod za statistiku

Tablice 3. i 4. daju uvid u prirodno kretanje stanovništva u županiji po općinama, konkretnije u stope nataliteta i mortaliteta u 2016.godini. Može se zaključiti kako je u svim mjestima županije veća stopa mortaliteta nego nataliteta. Kao što se može primjetiti, najveće stope nataliteta i mortaliteta su u Livnu i Tomislavgradu, a manje su stope u Bosanskom Grahovu, Drvaru, Glamoču i Kupresu. Prema prvom popisu stanovništva 1948.godine, Hercegbosanska županija je imala više od 120.000 stanovnika, a najveći broj stanovnika je imala 1971.godine. Od osamdesetih godina dvadesetog stoljeća taj broj se počeo smanjivati, a razlog tomu su bili ratovi i uvođenje novih politika poput komunizma.

Tablica 3. Prirodno kretanje stanovništva po mjestu prebivališta, stopa nataliteta

Općina	Ukupno rođeni	Živorođeni			Mrtvo-rođeni	Stopa prirodnog priraštaja		
		ukupno	po spolu					
			muški	ženski		ukupno	muški	ženski
2013	**429**	**429**	**222**	**207**	**-**	**-5,0**	**-4,4**	**-5,7**
2014	**435**	**433**	**221**	**212**	**2**	**-4,4**	**-4,6**	**-4,2**
2015	**408**	**408**	**193**	**215**	**-**	**-5,6**	**-4,9**	**-6,3**
2016	**366**	**366**	**199**	**167**	**-**	**-5,9**	**-5,5**	**-6,3**
Bosansko Grahovo	8	8	5	3	-	-11,7	-7,3	-16,6
Drvar	34	34	24	10	-	-12,6	-9,2	-16,0
Glamoč	24	24	14	10	-	-9,3	-8,0	-10,6
Kupres	24	24	13	11	-	-2,6	-2,4	-2,9
Livno	171	171	88	83	-	-5,5	-5,9	-5,2
Tomislavgrad	105	105	55	50	-	-4,6	-4,5	-4,8

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Kanton 10 u brojkama

Kao što se može vidjeti iz slika 3. i 4., sve općine u Hercegbosanskoj županiji bilježe konstantan pad nataliteta, što je uzrokovalo više razloga. Prvi razlog je taj što niska stopa nataliteta pokazuje potražnju za budućom radnom snagom, koja je presudna za pravodobnu fluktuaciju radnika na tržištu rada. Tržište rada je trenutno u deficitu zbog čega se produžuje radni vijek. Nadalje, ukoliko nema porasta nataliteta, nema niti tehnološkog napretka, a to uzrokuje slab ili nikakav rast BDP-a. Naime, stvara se umirovljenički problem, tj. biti će veća izdavanja za mirovinsko i socijalno osiguranje koja se nemaju iz čega financirati ukoliko nema mlade radne snage koja će proizvoditi financijski kapital.

Tablica 4. Prirodno kretanje stanovništva po mjestu prebivališta, stopa mortaliteta

	Umrli			Od toga umrla dojenčad	Stopa mortaliteta	Broj sklop-ljenih brakova	Broj razve-denih brakova
	ukupno	po spolu					
		muški	ženski				
2013	851	407	444	3	10,1	226	6
2014	801	414	387	-	9,6	220	11
2015	869	396	473	4	10,5	269	7
2016	852	429	423	3	10,4	259	7
Bosansko Grahovo	35	14	21	-	15,1	-	-
Drvar	116	54	62	1	17,8	17	-
Glamoč	58	29	29	-	15,9	6	-
Kupres	37	19	18	-	7,5	5	-
Livno	357	187	170	1	10,6	127	4
Tomislavgrad	249	126	123	1	8,0	104	3

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Kanton 10 u brojkama

Na slici 5. možemo vidjeti koliki je bio prosječan broj zaposlenih u 2015. i 2016.godini i prosječne neto plaće za ista razdoblja. Prosječan broj zaposlenih se neznatno smanjio u 2016.godini u odnosu na prethodnu godinu. U svim općinama Hercegbosanske županije broj zaposlenih je rastao osim u općinama Glamoč i Livno gdje je taj broj stagnirao. Neto plaće su u svim općinama rasle za određeni iznos, a samo su u općini Tomislavgrad ostale nepromijenjene. Prosječna neto plaća u Hercegbosanskoj županiji iznosi 848 KM, tj. 3392 kuna. Gledajući na razini države, u cijeloj Bosni i Hercegovini ekonomska situacija nije povoljna, stoga ni plaće nisu dovoljno visoke za skroman način življenja. Cijene proizvoda i usluga su jako visoke i stoga primanja nisu dovoljna za pokrivanje osnovnih troškova života. Prema statističkim podacima o BDP-u po stanovniku, Bosna i Hercegovina je pri samom dnu u Europi. Glavni uzrok tome je nedorečena politika i previše političkih službenika koji ne čine ništa kako bi se stanje u državi poboljšalo. Prema statističkim podacima, kanton sa najvećom bruto plaćom je sarajevski, gdje prosječna bruto plaća iznosi 1585 KM, tj. oko 6500 kn. Nakon sarajevskog kantona slijede Hercegovačko-neretvanski kanton, te kanton 10, odnosno Herecgbosanska županija. Dakle, Hercegbosanska županija zauzela je visoko 3.mjesto.

Tablica 5. Zaposlenost i plaće po općinama za 2015. i 2016.godinu

	Prosječan broj zaposlenih		Prosječna neto plaća u KM	
	2015	2016	2015	2016
UKUPNO	**9.464**	**9.461**	**839**	**848**
Bosansko Grahovo	338	351	970	1.006
Drvar	932	943	726	749
Glamoč	540	523	829	859
Kupres	717	739	878	902
Livno	4.063	4.002	900	905
Tomislavgrad	2.874	2.903	759	759

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Kanton 10 u brojkama

3.4. Gospodarstvo

Gospodarstvo je ljudska djelatnost koju čine tri osnovna čimbenika: proizvodnja, potrošnja i razmjena. Gospodarske su djelatnosti isprepletene i međuovisne, a putem podjele rada, razmjene, organizacije proizvodnje i upravljanja čine temelj života. S obzirom na razinu i nositelje gospodarskih djelatnosti razlikujemo individualno, obiteljsko i gospodarstvo trgovačkih društava, te lokalno, regionalno, nacionalno i svjetsko gospodarstvo. Na stanje i razvoj gospodarstva utječu raspoloživost prirodnih i proizvedenih sredstava, ljudsko znanje i sposobnosti njegove uporabe kao i organizacijski oblici i društvo. institucije koje reguliraju i usmjeruju gospodarske napore te raspodjela njihovih rezultata. Moderno se gospodarstvo uglavnom vodi putem poduzeća, jedinica kojima je osnovni cilj zarada, profit, tj. povećanje bogatstva, ali putem prodaje dobara i usluga drugima, pa je sve teže odrediti razliku između zadovoljavanja potreba i stjecanja bogatstva, tim više što se i individualne potrebe najčešće zadovoljavaju dohotkom zarađenim prodajom dobara i usluga drugima za novčanu naknadu. Upravljanje sredstvima i sposobnostima za pribavljanje dobara i usluga može biti privatno, kada to čine privatne osobe vlastitim imetkom i za svoju korist, ili javno, kada to čine javne vlasti za opću korist, po čemu se razlikuje privatno od javnoga gospodarstva.

Gospodarstvo se dijeli na tri osnovne djelatnosti, a to su:

- Primarne: poljoprivreda, stočarstvo, ribarstvo i šumarstvo. Primarnom sektoru ubraja se isključivo proizvodnja hrane i neke sirovine za sekundarne djelatnosti.

- Sekundarne: industrija, građevinarstvo, rudarstvo, energetika, brodogradnja i proizvodno obrtništvo. U ovom sektoru zbog naglog razvoja industrije sve je manje zaposlenih jer ruke radnika sve više mijenjaju strojevi.
- Tercijarne: trgovina, promet, ugostiteljstvo, bankarstvo i turizam.
- Kvartarne: neproizvodne djelatnosti, (općenito one koje dobivaju plaće iz proračuna), a to su školstvo, zdravstvo, policija, uprava.

Kod pojma gospodarstva još možemo razlikovati proizvodne i uslužne djelatnosti. Kako im sam naziv kaže, od proizvodnih djelatnosti konačni proizvod je materijalno dobro, dok uslužne djelatnosti mogu biti raznovrsne i proizvod je usluga. Za razliku od materijalnih dobara, usluga je neopipljivo dobro. Usluge mogu biti različite od školskih, zdravstvenih, ugostiteljskih, turističkih itd. Da bi gospodarstvo moglo isporučivati proizvode, nužna su prirodna dobra.

Hercegbosanska županija je teško stradala tijekom rata i spada u najteže pogođena područja na području Federacije BiH. Proces obnove je spor i težak međutim gospodarstvo već pokazuje znakove oporavka, uglavnom vidljive u segmentu građevinarstva, drvo-prerađivačke industrije, malog poduzetništva i obrta iako je trgovina još uvijek dominantna grana gospodarstva.

Kada govorimo o gospodarstvu u Hercegbosanskoj županiji možemo doći do zaključka da su stanovnici koji žive u gradu zaposleni u sekundarnom i tercijarnom sektoru, dok je većina ljudi koji žive na selima zaposlena u primarnom sektoru. To su najčešće mala domaća gospodarstva gdje ljudi proizvode mlijeko i ostale mliječne proizvode za vlastite potrebe, dok jedan mali dio odvajaju za prodaju. Na ovim prostorima postoji mnogo potencijala za razvojem gospodarstva, ali glavni problem je nedostatak financija i uređenost države. Prema statističkim podacima Federalnog zavoda za statistiku iz 2014., područje Hercegbosanske županije posjeduje 1967 registriranih pravnih osoba, 922 dijela pravnih osoba, te 1888 obrta. Najveći dio pravnih osoba otpada na trgovinu na malo i veliko s 416 osoba. Tu je također jako značajna prerađivačka industrija koja ima registrirane 262 pravne osobe, te se još ističe poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo sa 146 registriranih pravnih osoba. Naime, ljudi iz ovih krajeva slove za vrsne građevinare, ali je nedovoljno potražnje za takvim radnicima dovelo do njihove potrebe za odlaskom u susjednu Hrvatsku ili odlaskom u zapadne zemlje poput Austrije, Njemačke i Švicarske. Najmanje zastupljen broj pravnih osoba su u financijskim djelatnostima, poslovanju nekretninama, vodoopskrbi, informacijama i komunikaciji, vađenju ruda i kamena, te elektroprivredi.[18]

Na slici 6. možemo vidjeti koje djelatnosti su najzastupljenije na području Hercegbosanske županije. Kao što je vidljivo iz grafikona, najzastupljenije djelatnosti, odnosno najveći broj zaposlenih nalazi se u djelatnostima G, O, P i A tj. trgovina na veliko i malo/popravak motornih vozila u skupini G, javna uprava i obrana u skupini O, u skupini P obrazovanje, te poljoprivreda, šumarstvo i ribolov su u skupini A. Navedene djelatnosti imaju 1000 i više zaposlenih. Djelatnosti su detaljno pojašnjene u prilogu.

[18] Federalni zavod za statistiku, Mjesečni statistički pregled Federacije Bosne i Hercegovine po kantonima

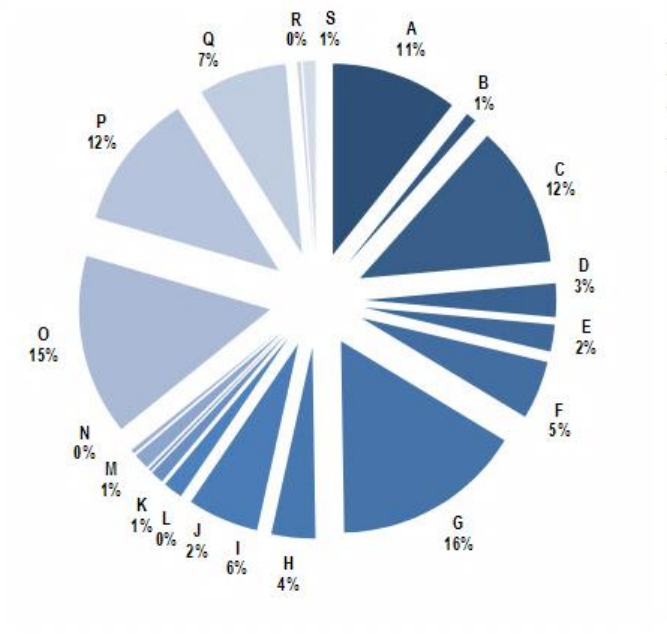

Slika 9. Struktura zaposlenih u pojedinim djelatnostima na području Hercegbosanske županije u 2016.godini

Izvor: Federalni zavod za statistiku

Djelatnosti koje su karakteristične za ovaj kraj su poljoprivreda i stočarstvo. Unatoč nepovoljnoj klimi, rasprostranjenosti krša i plitkim tlima, poljoprivreda se uspjela izboriti za svoj značaj na ovom području. Ljudi prije svega ulažu u poljoprivredu jer je to jedan od načina egzistencije. Samostalnim obrađivanjem zemlje i uzgajanjem raznovrsnog voća i povrća omogućuju sebi lakšu potrošnju, jer samim tim uzgojem izbjegavaju kupovinu istih u trgovinama. Naime, nije sve tako jednostavno jer trud, rad i sredstva koja se ulažu su velika, ali rezultati nisu oduševljavajući. Zbog spomenutih razloga jako malo vrsta uspijeva na ovim područjima. Ljudi se prvenstveno orijentiraju na uzgoj krumpira, raštike, tikvi i sadnju pšenice, a u voćarstvu najviše uspijevaju kruške, jabuke i šljive. No obratimo li pozornost na stočarstvo, rezultati će se pokazati potpuno suprotni. Za stočarstvo su pogodni veliki pašnjaci kojima je županija iznimno bogata. Unatoč tehnološkom napretku, ovo područje se iz godine u godinu sve više bavi stočarstvom. Najzastupljeniji je uzgoj goveda, ovaca, svinja, a zatim konja i peradi. Prepoznatljive mliječne proizvode ima Livno. Livanjsko polje je poznato po poljoprivredi i stočarstvu iz čega proizlazi najpoznatiji proizvod tog područja - Livanjski sir.

Perspektiva ekonomskog razvitka županije bazira se na prirodnim resursima i novim ulaganjima. Prirodne i zemljopisne karakteristike ovog područja su raznolike, od plodnih, prostranih polja i nepreglednih pašnjaka, rijeka i jezera pa do stoljetnih listopadnih i zimzelenih šuma, i pružaju obilne mogućnosti za život i gospodarski razvitak temeljen na poljoprivrednoj proizvodnji, stočarstvu, turizmu te drvnoj industriji i rudarstvu. Rijetko se viđa takva prirodna ljepota krajolika omeđena sa planinskim masivima, koji oduzimaju dah svim turistima. Ekološki čista i netaknuta priroda, umjerena kontinentalna klima, geografski položaj te blizina i dobra prometna povezanost sa susjednom Hrvatskom, tj. njezinim vratima u svijet - srednjom Dalmacijom, kojoj gospodarski i tradicionalno gravitira, bitni su čimbenici

za gospodarski prosperitet ovog kraja. Zato županija u posljednje vrijeme sve više ulaže u obnavljanje i izgradnju prometnica zbog bolje povezanosti s ostatkom Europe. Postoji dosta ugostiteljskih objekata koji pružaju usluge hrane i pića. Svako manje mjesto na području županije ima ugostiteljske objekte, dok središta poput Livna, Kupresa i Tomislavgrada imaju više ugostiteljskih objekata. Istina je da postoji veliki broj ugostiteljskih objekata koji posluju na ovim područjima, a kako posluju tema je za druga istraživanja.

3.5. Povijest Hercegbosanske županije

Tragovi ljudskog prebivanja na prostoru županije datiraju još u kameno doba kada su njezini stanovnici upotrebljavali kameno oruđe i oružje. U kasnijem razdoblju naučili su izrađivati predmete od bakra, zatim od bronce i željeza. Kamo god se krene, nailazi se na povijesne tragove koji pokazuju da su se u ove krajeve ljudi s raznih strana i različitih kultura tijekom stoljeća naseljavali i ovdje rado živjeli. U brončanom i željeznom dobu na tom području je prebivalo ilirsko pleme Delmati, kojima je centar bio grad Delminium na Duvanjskom polju. Bili su to žilavi ratoborni stočari s kojima se ni moćnom Rimu nije bilo lako nositi, a već u II. stoljeću prije Krista Delmati se sukobljavaju s rimskom vojskom. Jedan od vidljivih tragova Ilira na ovim prostorima su znamenite ilirske gomile i gradine koje nažalost još uvijek nisu dovoljno istražene i obrađene. Oni su na Livanjskom i Duvanjskom polju utemeljili utvrde na gradinama kojih je samo na obroncima oko Livanjskog pola bilo četrdesetak, vizualno povezanih i dobro branjenih, a mogu se izdvojiti sljedeći lokaliteti: Veliki gradac iznad Privale, Velika i Mala gradina kao i Kasalov gradac u blizini Livna, više gradina iznad kupreškog sela Ravnog.[19]

Nakon potpunog pokoravanja Delmata po kojima je dobila naziv i rimska provincija Dalmacija započeo je dugotrajni proces romanizacije. Iz ovog perioda sačuvan je zavjetni reljef boga Libera-Dionisa nađen na prostoru ilirsko-rimskog naselja u današnjim Vašarovinama. Pokoravanjem Delmata početkom I. stoljeća ovim prostorima konačno su zavladali Rimljani. Novo uspostavljena provincija zvala se Ilirik, a kasnije je podijeljena na Panoniju i Dalmaciju. Rimska vlast se ovdje održala do Velike seobe naroda u kojoj su ovdje došli i Hrvati.

Poslije pobjede nad Avarima kod Carigrada 626.godine, Hrvati se konačno naseljavaju na prostoru stare rimske provincije Ilirije, odnosno njenog južnog dijela Dalmacije i sjevernijeg Panonije. Formirali su Primorsku i Panonsku Hrvatsku, dvije jezgre buduće jedinstvene Hrvatske države kojima su upravljali knezovi, a od 925.godine i kraljevi. Dotadašnji knez Tomislav ujedinio je hrvatske kneževine i postao prvi Hrvatski kralj koji se okrunio na Duvanjskom polju. Najstariji pisani dokument u kojem se spominje Livno, „De Administrando Imperio“, je Povelja kneza Mutimira od 28. rujna 892.godine kojom se crkva sv. Jurja daruje splitskom nadbiskupu Petru II u kojoj se među potpisnicima u listi svjedoka

[19] Vlada Hercegbosanske županije

na drugom mjestu nalazi i livanjski župan Želimir i livanjska županija. Ovaj datum se danas obilježava kao Dan Livna.

Kroz cijeli srednji vijek Livno je imalo status župe. Srednjovjekovne županije, odnosno njihovi župani, uživali su visok stupanj autarkičnosti, tj. bili su prilično neovisni prema svojim feudalnim gospodarima, hrvatsko-ugarskim i bosanskim kraljevima. Ovaj period obilježavaju i stećci - nadgrobni kameni spomenici velike umjetničke i kulturno-povijesne vrijednosti.

Nakon napada Osmanlija na Bosnu 1463.godine i istovremenog povlačenja, zbog protunapada udružene koalicije Vukčića, Kosača i kralja Matije Korvina na njih, Turci su ponovno zauzeli Livno 1485.godine kada se ono spominje u turskim podacima kao njihov posjed. Turska vlast će se učvrstiti i neprekidno trajati sve do dolaska Austro-Ugarske 1878.godine. Lokalno muslimansko stanovništvo pružilo je otpor austro-ugarskim trupama prilikom zaposjedanja Livna, no nakon preuzimanja vlasti, Austro-Ugarska započinje uvoditi svoj europski način vodstva.

U Prvom svjetskom ratu (1914.-1918.) Austro-Ugarska Monarhija doživjela je vojni poraz ali i politički slom, nakon čega je uslijedila borba za hrvatsku ravnopravnost, jer su Hrvati i ostali nesrpski narodi bili u podređenom položaju. Zbog jačanja hrvatskog otpora, straha od nadolazećeg rata i zahtjeva Hrvata da se riješi hrvatsko pitanje, beogradski režim je bio prisiljen na popuštanje i sporazum. Raspadom Kraljevine Jugoslavije i uspostavljanjem Nezavisne Države Hrvatske, Hercegbosanska županija je u Drugom svjetskom ratu doživjela teška stradavanja. Nakon Drugog svjetskog rata na prostoru županije obnavljaju se porušene prometnice, kuće i ostali objekti srušeni ili oštećeni tijekom rata. Gospodarstvo obilježava tzv.“planska socijalistička privreda”. U državi i županiji provedena je nacionalizacija privatnih poduzeća, a malo kasnije provodi se i “agrarna reforma”.

Početkom devedesetih nastupile su velike promjene. Održavaju se višestranački izbori, kriza se zaoštrava, Jugoslavija se raspada. Bosna i Hercegovina, nakon Hrvatske i Slovenije, proglašava nezavisnost nakon čega dolazi do rata i na prostoru županije u kojem je bilo mnogo žrtava, stradanja nevinih, razaranja infrastrukture, gospodarskih i stambenih objekata. Današnja politička podjela u Bosni i Hercegovini i struktura vlasti su dogovorene kao dio Daytonskog sporazuma, čiji je opći okvirni sporazum bio mir u Bosni i Hercegovini te uređenje iste nakon rata.[20]

3.6. Turizam u Hercegbosanskoj županiji

Polazeći od postojećih obilježja turističke ponude hercegbosanske županije, ali i od kvalitativnih značajki turističko-atrakcijske ponude, može se zaključiti da hercegbosanska županija ima raznovrsne potencijale za razvoj različitih oblika turizma.

[20] Vlada Hercegbosanske županije

Raspoloživost resursa je važna za svaku djelatnost budući da o njima ovisi proizvodnja, no potrebe turizma za resursima su specifične jer on daje mogućnost unovčavanja javnih prirodnih dobara. Njihova raspoloživost je jedna od ključnih čimbenika uspjeha na tržištu iako je važno imati i kompetentnu radnu snagu u uslužnom sektoru te spremnost države da potpomogne njegov razvoj i na kraju omogući veće prihode i doprinos BDP-u.

Hercegbosanska županija je područje od velike biološke i krajobrazne raznolikosti te bogatog kulturno-povijesnog naslijeđa. U usporedbi s drugim područjima u Bosni i Hercegovini osobito se ističe očuvanošću krških ekoloških sustava i staništa. Očuvanje ove biološke i kulturološke raznolikosti od ključnog je značaja za održiv razvitak regije kako u gospodarskom i ekološkom smislu tako i u socio-kulturnom pogledu.[21] Održivi turizam i poljoprivreda, područja su sa snažnim potencijalom za poboljšanje kvalitete života lokalnog stanovništva, s istovremenom ulogom očuvanja biološke raznolikosti. Veliku prednost za razvoj turizma u Hercegbosanskoj županiji čine i povoljan geografski položaj te blizina razvijenog turističkog tržišta dalmatinske obale. Budući da se Hercegbosanska županija kao i sve više županija okreće ka održivom upravljanju točnije iskorištavanju regionalnih prirodnih resursa u svrhu gospodarskog i društvenog razvoja, neupitna je regionalna komponenta i u planiranju kao i u upravljanju razvojem. Politika regionalnog razvoja jedna je od najvažnijih politika koja se provodi u EU s ciljem unapređenja ekonomske i društvene kohezije. Regionalni razvoj je kao proces iniciran s ciljem da se izgrade i osposobe kapaciteti koji će moći provoditi razvojne mjere i politike na regionalnoj razini.

Turizam se smatra pokretačem razvoja ukupnog gospodarstva jer se ulaganjem u turizam potiče zapošljavanje, brži i kvalitetniji razvoj destinacije, razvija konkurentnost i povećava turistička potrošnja. Prilikom planiranja razvoja turizma određene destinacije potrebno je dobro poznavati atrakcije područja na kojem će se temeljiti sam razvoj. Postavlja se pitanje je li Hercegbosanska županija svjesna svojih potencijala.

4. ANALIZA TURISTIČKIH RESURSA I POTRAŽNJE ZA ISTIMA

Prema definiciji, povijesti i počecima turizma, navedenima u 2.poglavlju, možemo zaključiti da je turizam privredna grana koja se od davnih dana postepeno razvijala kako bi postala globalan trend. Sve je započelo putovanjima u svrhu obrazovanja, kada su putovali

[21] croatia.panda.org

samo ljudi imućnijeg stanja. S vremenom su ljudi imali drugačije motive koji su ih poticali na putovanja u neistražene destinacije. Nakon industrijske revolucije i povećanja slobodnog vremena i novčanih sredstava ljudi počinju masovnije putovati. Promjenom potražnje, ljudi su se okrenuli individualnim putovanjima istraživajući destinaciju prije samog odlaska u nju. Glavni motivi su bili kupovina, kupanje, nova iskustva i doživljaji, upoznavanje lokalnog stanovništva te njihove kulture, a neizostavna je činjenica da su prirodni resursi bitan čimbenik pri izboru destinacije.

Govorimo li o turizmu u Hercegbosanskoj županiji, može se zaključiti da ovo područje ima povoljan geografski položaj i da obiluje prirodnim bogatstvima koji mu pružaju veliku prednost u razvoju turizma u usporedbi s nekim drugim turističkim destinacijama. Planinski, skijališni, eko i etno turizam, samo su neke vrste od mnoštva potencijalnih za ovo područje.

U nastavku rada će pobliže biti objašnjeni navedeni elementi u kontekstu promatranog područja, Hercegbosanske županije.

4.1. Atraktivni elementi

Hercegbosanska županija posjeduje mnoštvo atraktivnih elemenata upravo zbog spomenutog geografskog položaja i geoklimatskih obilježja. Klima i reljef su pogodni za razvoj planinskog i skijališnog turizma, što je najpoznatija vrsta turizma na ovom području. Bogatstvo flore i faune pomaže u razvoju sportsko rekreativnih mogućnosti – lova i ribolova. Hidrografski elementi su potpomogli razvoju prvih hidroelektrana na ovom području, što upućuje na ekološku osviještenost destinacije i njihovu sklonost održivom razvoju.

Nacionalni park Una je treći proglašeni nacionalni park u Bosni i Hercegovini, nakon NP Kozare i NP Sutjeske. Ovaj nacionalni park je smješten na krajnjem sjeveru županije. Administrativno pripada općini Drvar i ukupna mu je površina 233 km², a na prostoru županije zauzima 6,48 km². Najznačajnija prirodna vrijednost Une u okviru županije je rijeka Bastašica s tokom od svega 1 km. Izvire u selu Bastaši koje je udaljeno 5 km od općine Drvar, a ulijeva se u rijeku Unu. Unatoč kratkom toku, ona obiluje izuzetnim ljepotama, a sam izvor je impresivan zato što je okružen visokim i stjenovitim ivicama te vodopadima. Na prostoru NP Una postoji veliki broj društvenih motiva, ali u granicama županije ih je puno manji broj. Među njima se ističu gradina na brdu Obljaj i crkva sv. Ilije Proroka u selu Bastaši. Može se spomenuti i hotel „Bastašica“ i manja hidroelektrana koja se nalazi pedesetak metara od samog vrela. Od manifestacije se mogu izdvojiti Dani drvarske drenjine sa svojim privredno-turističkim karakterom. Cilj te manifestacije je promocija drenjine, voća koje je karakteristično za područje Drvara.

Slika 10. Nacionalni park Una - Bastašica

Izvor: Internet

7-P marketinški miks na primjeru Nacionalnog parka Una:

1. **PROIZVOD**

Rijeka Una spoj je vrijednih prirodnih osobitosti, raznolikog i očuvanog i prirodnog krajobraza iznimne ljepote, bogate kulturno-povijesne baštine i lokalnog stanovništva koje je svjesno vrijednosti prostora u kojem živi. Ono što čini prirodnu baštinu NP Una jesu rijeke, slapovi, staništa, ekosistemi,... Od rijeka su specifične, već spomenuta, rijeka Una, zatim rijeka Unac koja svojom iznimnom čistoćom i hladnoćom oplemenjuje i dodatno rashlađuje Unu kao njena pritoka. Riječica Krka je oku jako zanimljiva, a sam prilaz do izvora je jako zahtjevan tako da daje mogućnost cjelodnevnog izleta koji uključuje šetnju šumom. Od kulturne baštine NP Unu čine utvrde, sakralni objekti, japodi[22], legende o tome kako je Una dobila ime[23],... Brojni toponimi, grad, gradac i sl., kao utvrde predstavljale su siguran način tadašnjeg života jer su bile sigurne, opasane debelim zidovima od neprijatelja. Kule, tvrđave, gradovi daju dodatnu vrijednost cijeloj dolini rijeke Une duž većeg dijela nacionalnog parka. Sve su ove kulturne i prirodne ljepote ključne za stvaranje jedne proizvodne djelatnosti odnosno pružanja usluga u NP Una.

[22] **Japodi** (lat. *Iapodes*, grč. *Iapydoi*) su venetsko-ilirska plemenska etnogrupa iz starog vijeka.

[23] Legenda kaže kako su stari Rimljani, ratnici koji su kroz mnoga vojevanja i osvajanja nekako ogrubjeli i izgubili smisao za lijepo, izbivši na obale rijeke Une, ostali zapanjeni ljepotom kakvu nigdje nisu sreli. Gutali su očima neviđenu smaragdno-zelenu boju vode, slapove kao iz bajke, živopisne i netaknute obale, okolne pejzaže kakvima nema ravnih. Jedan od tih rimljana, fasciniran prizorom, uzviknuo je "Una!" ("Jedna!" odnosno "Jedina!").

2. PRODAJNA CIJENA

Izrađen je cjenovnika za 2018.-tu godinu za sve zone NP Una. Ulaznice za zonu Štrbački Buk-Lohovo sastoji se od različitih vrsta ulaznica od onih za odrasle, preko grupnih posjeta putem putničkih agencija pa sve do umirovljenika i djece do 7 godina čiji se ulaz ne naplaćuje. Lokalitet Štrbački Buk nije dostupan za putničke agencije. Taj lokalitet vrši uslugu prijevoza te isti nije uračunat u cijenu ulaznice koja se kreće od 8 kuna do 24 kune. Isto tako postoje i ulaznice za posjetilačku zonu Martin Brod – Milančev Buk čije se cijene sastoje od onih kategoriziranih za odrasle, djecu od 7-14 godina, umirovljenike te djecu do 7 godina. Cijene su jeftinije od prethodne zone te se kreću od 4 kune do 8 kuna. Ulaznice za plovidbu i ronjenje vodotocima se kreću od 24 kune do 48 kuna. Isto tako, u NP Una se mogu iznajmiti drveni štandovi čije se cijene kreću od 40 kuna do 400 kuna. Dnevni najam štanda se vrši bez ugovornog odnosa te je moguć najam isključivo štanda koji je slobodan za korištenje određenog dana. Prodaja se vrši na određenim lokacijama unutar NP Una. Što se tiče usluga vođenja grupa, cijena je 200 kn, a vodič provodi maksimalno 200 osoba.

3. DISTRIBUCIJA

Prodaja se može odvijati direktnim ili posredničkim putem. Posredničkim putem npr. preko putničke agencije te preko njihovih mrežnih stranica pronaći više informacija o cijenama usluga NP Una koje imaju ugovorni odnos s istima i ovlaštene su od uprave NP Una za vršenje određenih usluga. Sve agencije moraju imati obučeno osoblje i adekvatnu opremu, npr. educirane skipere, registrirane čamce prilikom pružanja usluge plovidbom rafting čamcem. Što se tiče direktne prodaje, NP Una je otvorena za sve uzraste od onih najmlađih do najstarijih. Na ulazu nudi prospekte unutar kojih možete vidjeti razne ljepote, ali i programe koje nudi određena zona NP Una, po utvrđenom cjenovniku.

4. PROMOCIJA

Promocija se vrši putem raznih prospekata i brošura koji se dijele na samom ulazu NP Una, putem turističkih agencija koje sastavljaju privlačne ponude u najposjećenijim vremenima turista, tj. u sezoni, te se putem njihove mrežne stranice može saznati što to sve pruža NP Una. Prije nego posjetimo lokaciju, opsežno se možemo informirati o ovoj atraktivnoj turističkoj destinaciji.

5. LJUDI

S obzirom da ovaj čimbenik nije odrađen na mrežnoj stranici nacionalnog parka Una, možemo samo istaknuti da je to jedan od najbitnijih faktora u korist isticanja prednosti turističke destinacije. Djelatnici ih moraju znati na kvalitetan način prezentirati jer ostvaruju kontakt s posjetiteljima te moraju biti dobro obučeni i puni znanja o lokalitetu.

6. PROCES PRUŽANJA USLUGA

Ljudi koriste ovaj turistički ambijent za istraživanja i učenja o kulturno-povijesnoj baštini, za šetnje šumom, cjelodnevne izlete, raftinge, biciklizam, smještaj u apartmanima ili kampovima i sl. Najposjećenija zona NP Una je Štrbački Buk koji posjetiteljima predstavlja najviši i

najspektakularniji vodopad čiji se postanak povezuje sa tektonskim promjenama. Ovaj vodopad krase sojenice tzv. drvene kuće izgrađene iznad vode te upravo zbog te prirodne slike čini najposjećeniju i najkorisniju zonu NP Una.

7. FIZIČKO OKRUŽENJE

Ova turistička destinacija sa svojim stanovnicima je ambijent koji će lako naći put do korisnika odnosno turista.

Park prirode Blidinje je prvo zaštićeno područje na prostoru Hercegbosanske županije. Smješten je u području visokog gorja središnjih Dinarida i obuhvaća područje planinskih masiva Vrana i Čvrsnice koje povezuje dolina Dugog polja, na čijem se južnom dijelu nalazi jezero Blidinje. Administrativno je u sastavu općina Posušje, Tomislavgrad, Prozor-Rama, Jablanica te grada Mostara. Preko 50 % svih padalina na području parka čini snijeg čije otapanje u sušnom ljetnom razdoblju donekle održava podzemne vode i izvorišta. Gotovo cijelo područje parka pripada neretvanskom slivu, izuzev manjeg dijela na zapadu koji pripada cetinskom slivu. Od izvora s vodotocima u samom parku su rijeka Diva Grabovica i potok Brčanj. Pored Blidinjskog jezera u parku postoje još četiri manja jezera; Čvrsničko, Ledeno, Crepulja i Črljenak, koja se nalaze na masivu Čvrsnice. Do danas je evidentirano oko 1500 biljnih vrsta, od čega više od 200 endemskih, subendemskih i reliktnih vrsta. Zbog ovog iznimnog bogatstva i raznovrsnosti područje je jedinstveno u Europi. Otprilike dvije trećine površine Parka prekriveno je šumom, dok ostatak područja uglavnom prekrivaju livade, pašnjaci i planinske rudine.[24] U podnožju se smjestio kompleks Masna Luka koji je posebni šumski rezervat u središtu parka s karakterističnom šumskom zajednicom, biljnim i životinjskim svijetom. Ovo mjesto je sada poznato kao izletište za druženja i provođenje vremena sa obitelji. Valja pripomenuti kako se kompleks gradio dugi niz godina. Prvo je napravljena crkva, te su uložena značajna sredstva u uređenje prostora oko crkve, te su u sklopu napravljeni apartmani i mjesto gdje se može prespavati. Ovo je zamišljeno kao mjesto oaze i mira za svećenike i njihove duhovne obnove. Na ovom prostoru nalazi se spomen obilježje Divi Grabovčevoj, koja je nadaleko poznata. Naime, za vrijeme turske vladavine, ljudi iz južnog dijela Hercegovine su izlazili na ove prostore u ispašu. Tu je bila i mlada Diva Grabovčeva, rodom iz Rame. Zamijetio ju je Tahir-beg Kopčić sa Kupresa, te ju je htio za svoju ženu. Diva je uz suglasnost svoje obitelji odbila, jer nije htjela prijeći na drugu vjeru. Beg je pokušavao isprositi na različite načine, ali bez uspjeha. Konačno, po treći put on dolazi sam, te nakon novog Divinog odbijanja on ju je napao i ubio nožem. Diva je pokopana na planini Vran, gdje joj se nalazi i grob. Dolaze ljudi iz svih krajeva, te se u mjesecu srpnju slavi misa na njenom grobu.[25] U sklopu motela „Hajdučke vrleti“ odvijaju se manifestacije poput „Slaži i ostani živ“, gdje se učesnici natječu koji će ispričati najveću laž, a druga manifestacija je „off-road rally“ koji privlači zaljubljenike u automobile i jurnjave kroz šumske strmce.

[24] https://hr.wikipedia.org/wiki/Park_prirode_Blidinje
[25] wikipedia.com

Slika 11. Park prirode Blidinje

Izvor: Internet

Kupres je grad u Hercegbosanskoj županiji koji se smjestio u istočnome dijelu Hercegbosanske županije. Najpoznatiji je sigurno po zimskom turizmu. Između ostaloga, tu je još i izletnički turizam. Naime, opće je poznata stvar da su se nakon rata, gdje je Kupres pretrpio ogromne štete, stanovnici raselili, te su ostala prazna zelena prostranstva. Kupreško polje je velika krška visoravan smještena istočno od Livanjskog i Glamočkog polja, a sjeverno od Duvanjskog polja. Pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku, dugačko je 24 km, široko 10 km i površine 93 km2.[26] Na planini Čajuša, smještene su skijaške staze, te u podnožju same planine smjestio se hotel Adria Ski. Staze se redovito održavaju modernim strojevima, a u slučaju rijetkih trenutaka nedostatka pravog snijega, skijalište je opremljeno snježnim topovima i strojevima za snijeg.[27] Mjesto je jako popularno i većina turista dolazi iz ostatka Bosne i Hercegovine, ali također tu dolaze i stanovnici iz Republike Hrvatske. Većina njih je prepoznala taj potencijal, te su po povoljnim cijenama kupili zemljišta u podnožju Čajuše, te izgradili vikendice. Ljudi na ovo mjesto dolaze prvenstveno zbog oaze mira koju nudi. Iako su zime oštre i hladne sa velikim količinama snijega, ljudi uživaju o ovoj zimskoj idili. U proteklih nekoliko godina vremenska prognoza nije išla na ruku vlasnicima skijaške staze, te su morali upregnuti za improviziranim rješenjem, te su pomoću topova stvarali umjetni snijeg koji bi im spasio sezonu. Na kupreškoj visoravni razvio se još jedan popularan sport, koji privlači sve više turista, a riječ je o padobranskom jedrenju. To je rekreativna vrsta sporta, koja se smatra ekstremnom vrstom sporta. Osim po zimskim sportovima Kupres je poznat po kulturnoj tradiciji. Kultura življenja na ovoj visoravni seže unatrag više od 4000 godina. Postoji više vrsta dokaza. Najpoznatiji je manifestacija „Strljanica“, tradicionalna manifestacija koja svoj korijen vuče još iz turskog doba a uvriježena je uglavnom u hrvatskom narodu. To su dani kosidbe na kupreškom polju, i održavaju se tradicionalno prve

[26] Službena web stranica Općine Kupres
[27] Adriaski.net

nedjelje u mjesecu srpnju. Kosidba se provodi na starinski način sa izvornim alatom iz ranijih razdoblja. Osim kosidbe tu su aktivnosti poput konjskih utrka, bacanja kamena s ramena, potezanje konopa i drugi davno zaboravljeni sportovi te neizostavni dio svake priredbe i manifestacije, ganga i bećarac.

Slika 12. Skijalište Kupres

Izvor: Internet

Planina Šator nalazi se na zapadu Bosne i Hercegovine i razdvaja Livanjsko polje od Glamočkog. Najviši vrh je Šator, 1875 m nadmorske visine,a planina je dobila ime po svom piramidalnom obliku. Osnovne biljne šumske zajednice su većim dijelom bukva i jela, a u manjoj količini su to bor, hrast, crni grab i dr. Na Šatoru je pronađen runolist (*Leontopodium alpinus*) i taj krasni srebreno-bijeli cvijet uspijeva na visokim planinama, a od 1933. Šator se navodi i kao nalazište. U zadnje vrijeme se na planini posebna pažnja pridaje lovu. Iako se stanje divljači u Šatoru popravilo, životni uvjeti na ovoj planini su smetnja da se razvijaju i žive različite vrste životinjskog svijeta. Stoga se od zaštićene divljači na planini nalazi obični jelen, u manjem broju, te srne i zečevi. Ispod samog vrha nalazi se Šatorsko jezero koje je sa sjeverne, istočne i južne strane opkoljeno padinama i vrhovima Malog i Velikog Šatora i Babine Grede. Jezero je smješteno na nadmorskoj visini od 1488 m, maksimalne dužine oko 300 m i širine 125 m. Spada u glacijalni tip jezera, u narodu poznato kao Gorske oči. Šatorsko jezero je do sada potpuno očuvano u svojoj prirodnoj ljepoti i bogato živim svijetom u jezeru i okolini.

Slika 13. Planina Šator i Šatorsko jezero

Izvor: Internet

Buško jezero, prema statistici najveće umjetno jezero Europe, smjestilo se na granici između općina Livno i Tomislavgrad. U većinskom je vlasništvu općine Tomislavgrad koja za njegove usluge, koje isporučuje hidroelektrani Orlovac, prima značajna sredstva kako bi popunila proračun. Nalazi se na nadmorskoj visini od 716 m, a površina jezera iznosi 55,8 m². Projekt su zajednički izvele tadašnje vlasti Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine i Socijalističke Republike Hrvatske 1970-ih godina. Buško jezero je oaza mira, te je puno slatkovodne ribe. Odlično su razvijeni uvjeti za sportski ribolov, za kampiranje i boravak u prirodi. Na jezeru se osim ribolova mogu igrati i drugi sportovi. Preko ljeta je to plaža i posjetitelji se kupaju, te tako postoji mogućnost kupališnog turizma. Nadalje, tu su mogućnosti za kajakaše i jedriličare ogromne, te nije rijedak slučaj da ih se nađe na ovim prostorima. Unatoč ogromnom potencijalu koje ovo jezero ima, sada je još uvijek turistički i privredno neiskorišteno. Aktiviranje njegovih raznovrsnih potencijala može zaustaviti odljev stanovništva iz tog dijela županije, što je istoj to i najveći problem.

Slika 14. Buško jezero

Izvor: Internet

Tomislavgrad je mjesto koje je smješteno uz rub Duvanjskg polja, okruženo velikim planinskim masivima. Sa sjeverne i istočne strane područje omeđuju planine Ljubuša i Vran, a sa južne strane prostor zatvara planina Gvozd. Sa sjeverne i zapadne strane izdižu se planine Tušnica i Jelovača. Većina ovih planina je ogoljena, glavni razlog tome je nekontrolirana divlja sječa tokom godina. Najšumovitije planine u općini Tomislavgrad su Vran, te planina Zavelim. Tomislavgrad ili stariji naziv Duvno ima korijen u ilirskoj riječi d'Imno što znači pašnjak, tj. dalma (dëlma) što u prijevodu znači ovca. Ime Duvno za grad se upotrebljavalo tek u novije vrijeme. Godine 1925. je kralj Aleksandar I. Karađorđević obilježio 1000. obljetnicu stvaranja hrvatskog kraljevstva tako što je Tomislavgrad nazvao po hrvatskom kralju Tomislavu, za kojeg se tradicionalno smatra da je okrunjen upravo na Duvanjskom polju 925.godine i taj naziv grada se koristi sve do danas. Ovaj kraj njeguje tradiciju i običaje iz prošlih vremena, pa su na ovim prostorima popularna kulturno-umjetnička društva koja čuvaju i promiču tradiciju. Tomislavgrad je kraj bogat prirodnom i kulturnom baštinom. Od planinskih masiva koji su primamljivi za planinarenje i rekreaciju, do parka prirode Blidinje i popratnih sadržaja, razne spilje i dr. Nekada je Duvanjski kraj bio jedan od glavnih opskrbljivača dalmatinsko-hercegovačkih krajeva stočnim proizvodima pa je vrijedila uzrečica: "Duvno zlatno guvno". To je bilo bogatstvo Duvnjaka još od ilirskog vremena. Vrijedno je spomenuti i muzej fra Joze Križića, Karmel sv.Ilije i mnoge sakralne građevine. Što se tiče gospodarstva, obnovljena je tvornica kabela i vodiča koja je ujedno i jedan od najvećih izvoznika u BiH te ujedno i najveći poslodavac u Tomislavgradu. Sagrađen je i jedan od najvećih trgovačkih centara u Hercegovini, koji također slovi kao jedan od najvećih poslodavaca u općini. U zadnje vrijeme bilježi se veliki porast investicija u komunalnu infrastrukturu. Kulturnu sliku grada bilo bi teško i zamisliti bez tomislavgradske izdavačke kuće "Naša ognjišta", koja osim brojnih knjiga izdaje i katolički mjesečnik istoimenog naziva, koji je s vremenom postao brend Tomislavgrada, budući da se redovno čita diljem cijele BiH i Hrvatske, diljem Europe, pa čak i preko oceana.

Slika 15. Karmel sv. Ilije s pogledom na Buško jezero, te planine Tušnicu i Kamešnicu

Izvor: karmel.hr

Drvar se nalazi na samom sjeverozapadu županije. Ovo područje nalazi se na nadmorskoj visini koja se kreće između 700 i 1200 metara. Okružen šumama pogodan je za stanovanje različitih vrsta životinja, te je stoga idealno mjesto za ljubitelje lova. Značajna je i planina Prijevoj od oko 1330 metara nadmorske visine, koja je pogodna za planinarenje i rekreaciju. U Drvaru se nalaze izvori Unca i Bastašice, te su bogati riječnom pastrvom,a u mjestu Prekaja nalazi se Prekajsko jezero površine od dva četvorna kilometra i isto je bogato ribom, što omogućuje razvoj ribolova na ovome području. Uz lov i ribolov na ovome području valja pripomenuti kako je ovaj kraj bogat speleoloških nalazišta. Tu prije svega valja spomenuti špilje Bastasi i Titovu pećinu. Drvarska kotlina nadaleko je čuvena po drenjini i proizvodima od iste. Osim čuvene rakije, poznati su i ostali proizvodi od drenjine: sokovi, pekmezi, likeri. Manifestacija je 2015. godine dobila međunarodni i europski karakter, i postaje zaštitni znak Drvara kao jedinstvenog drenjinarskog područja sa geografskom prepoznatljivošću. Po današnjem administrativnom uređenju Drvar ima specifičnu situaciju u državi. Nakon Dejtonskog sporazuma Drvar je podijeljen između dva kantona u entitetu Federacija Bosne i Herecegovine, dok je periferna teritorija općine pripala entitetu Republike Srpske. Urbani dio s administracijom općine pripada Hercegbosanskoj županiji, dok se 13 sela nalazi u sastavu Nacionalnog parka Una. Dio teritorija Drvara, čijih 70 posto zauzima šuma, pripao je Republici Srpskoj i vodi se pod službenim nazivom Istočni Drvar. Prije rata u Drvaru je živjelo 17.600 stanovnika, a danas je taj broj manji od 10.000. Prema službenim podacima, ovdje radi oko 1.000 ljudi, i to je uglavnom u gradskoj upravi s institucijama.[28]

U Drvaru je prije posljednjeg rata dominirala drvna industrija, a veliki broj zaposlenih je bio u tekstilnoj industriji. Drvarčanima se nameće skup život zbog loših prilika u državi. Oni koji ne mogu izdržati pritisak svakodnevnice napuštaju Drvar i rijetko se vraćaju. Drvarčani imaju opciju turizma kao strateško riješenje, te su sada uspjeli obnoviti dio muzejskih sadržaja i ponovno oživjeti nekadašnje turističko središte. Jedan vizionar pozitivnog stava vratio se u Drvar usprkos objektivno teškoj situaciji realizira svoju viziju razvoja kroz niz partnerskih projekata sa svjetskim planinarskim udruženjima i kulturnim organizacijama. Prvi korak je bio uspostavljanje Etno sela Dodig. Stoga će u nastavku biti prikazan 7-P marketinški miks eto sela Dodig kao bitnog faktora za razvoj Drvara u vidu destinacije.

7-P marketinški miks Etno sela Dodig:

1. PROIZVOD

Etno selo Dodig se nalazi na preljepoj lokaciji u selu u blizini Drvara. Ovo mirno mjesto prepuno iznenađenja pruža nezaboravne trenutke odmora. Nalazi se na zelenoj liniji koridora Via Dinarica i promovira gastro i planinski turizam. Vlasnik ovog projekta i njegov tim vladaju kuhinjom uz pomoć domaćih namirnica koje nikog ne ostavljaju ravnodušnim. Pojedine kolibe posjeduju terasu s pogledom na rijeku ili planinu, a unutar sela se nalazi i suvenirnica.

[28] http://balkans.aljazeera.net

2. PRODAJNA CIJENA

Cijene smještaja se kreću od 30 eura do 55 eura po noćenju, ovisno koju klasu kolibe ili apartmana odaberete.

3. DISTRIBUCIJA

Prodaja se odvija direktnim upitom posjetitelja na njihov kontakt broj koji je dostupan na web stranici etno sela ili preko posrednika, putničke agencije ili smještajne agencije, npr. Booking.com, gdje posjetitelji mogu rezervirati smještaj na odabrani dan.

4. PROMOCIJA

Promocija se vrši ponajviše preko društvenih mreža npr Facebook-a, Instagram-a ili putem agencija koje promoviraju i prodaju njihove usluge putem mrežnih stranica.

5. LJUDI

Kapacitet zaposlenih prema navodima s njihove službene stranice je od 8-10 ljudi. Vlasnik etno sela sa 2 kuhara, 2 čistačice, nekoliko sobarica i recepcionerkom.

6. PROCES PRUŽANJA USLUGA

Objekt nudi glazbu uživo, organiziranje privatnih i poslovnih proslava, igralište za djecu, tradicionalne specijalitete, domaća jela pripremljena od lokalnih zdravih namirnica, jela po narudžbi. Ciljne grupe su lokalni turisti koji prepoznali potencijal ovog malog mjesta pa s obiteljima dolaze na ručak i opuštanje u prirodi.

7. FIZIČKO OKRUŽENJE

Ovaj ambijent se uklapa u jedinstvenu turističku ponudu okružen netaknutom prirodom koja privlači brojne posjetitelje.

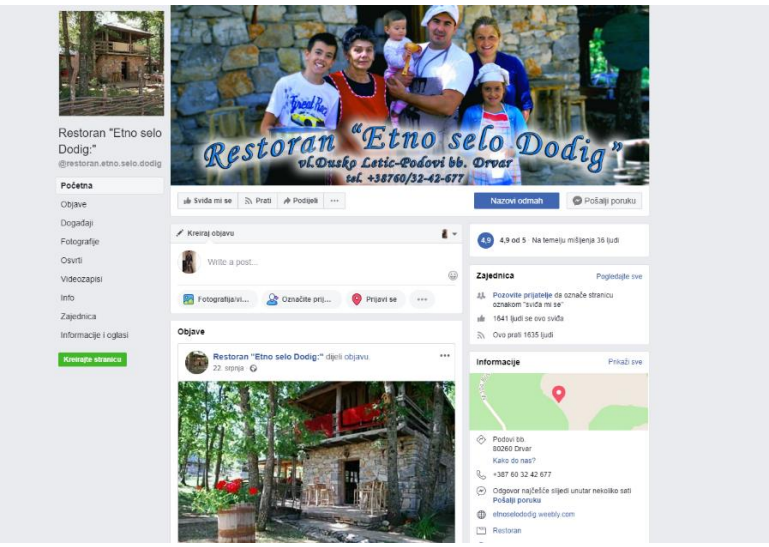

Slika 16. Službena Facebook stranica Etno sela Dodig

Izvor: Facebook

Glamoč je mjesto u Hercegbosanskoj županiji nastalo u podnožju ruševina starog srednjovjekovnog grada. Ime Glamoč potječe od ilirske riječi delma što znači ovca, pa je grad prvotno nazvan Delmoč. Od središta županije, Livna, udaljen je oko 40 kilometara. Na ovome području postoje razni arheološki nalazi iz doba Ilira, Rimljana, te na koncu Hrvata. Za ovo područje je karakteristično krško područje, sa velikim šumama i planinskim pašnjacima. Mjesto je poznato zbog svoje ugodne klime koja rijetko kada prelazi 20° C, te je također popularno mjesto za pripreme sportaša. Na ovom području je razvijena prehrambena i drvna industrija, a tradicionalno se uzgaja i krumpir. Iznad središta Glamoča nalaze se ostatci tvrđave kojima dominira kamena kula. Tvrđavu je vjerojatno sagradio bosanski kralj Stjepan Ostoja u srednjem vijeku. Isti je 2005. proglašen nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. U središtu grada Glamoča nalazi se Središnji križ, u spomen hrvatskim osloboditeljima iz Domovinskog rata.

Bosansko Grahovo je jako poseban grad, jer je kroz dugu povijest bio na raskrižju civilizacija. I svaka od tih civilizacija je dala veliki doprinos današnjem izgledu. Kraj je karakterističan po tome što se nalazi u podnožju Dinare te su stanovnici iskoristili njegove potencijale, pa na ovome području proizvode zdravu hranu. Tu je i pećina Ledenica, vjerojatno najljepša i najbogatija pećina u BiH i jedna od poznatijih u široj regiji, istražene dužine od 697m i površine 8477m2. Kao i prethodno navedeni gradovi, ovo je planinski kraj, i svim posjetiteljima daje jedinstveni doživljaj zbog kojeg se posjetitelji žele iznova vraćati na ovo mjesto.

Livno je najznačajniji grad u Hercegbosanskoj županiji, čije je kulturno i gospodarsko središte, te je drugi po veličini grad s većinskim hrvatskim stanovništvom u Bosni i Hercegovini. Smješten je na istočnoj strani, te se nalazi u središtu livanjskog polja. Livno je karakterističan prostor jer povezuje Split, odnosno Dalmaciju, sa unutrašnjosti Bosne i

Hercegovine. Livanjski kraj je poznat po brojnim iseljavanjima. Veliki broj stanovnika je tokom cijelog 20. stoljeća privremeno ili trajno napustio rodni kraj. Grad je bogat kulturno-povijesnom baštinom koju njeguju stanovnici i dan danas. Grad je poznat po mnogim manifestacijama i sportskim aktivnostima. Livanjsko polje je zbog svog položaja jako pogodno područje za sportsko letenje, te se upravo iz toga razloga ovdje nalazi uzletište za aeromitinge. Najpoznatiji kulturni spomenici koji ovome gradu daju identitet su most na Dumanu, Zavra džamija, Veis kula, Firdusova kula, Pirjina kula, mlinovi itd. U Livnu se nalazi i franjevački muzej i galerija Gorica. U početku je to bila mala samostanska zbirka, a danas je to moderni i suvremeni muzej koji ima osmišljenu muzejsku građu. Sadržaji muzeja prikazuju Livno kroz povijest, te također i događaje na ovim prostorima kroz povijest. Livno i njegova okolica nadaleko su poznati po livanjskom siru, čiju su recepturu prije stotinjak godina usavršili Austrijanci. Osim toga poznate su i livanjske ergele konja, rijeke bogate plemenitom ribom i rakovima te stočarska proizvodnja.

Što se tiče društvenih atraktivnih elemenata treba spomenuti **franjevački muzej „Fra Jozo Križić“**. Muzej se nalazi u kući koju su duvanjski franjevci izgradili 1988. godine, a bila je namijenjena vjeronauku, susretu mladih i kulturnim zbivanjima. Unutar kuće čuvali su se brojni arheološki i etnološki predmeti, koje su fratri marljivo prikupljali dugi niz godina. Predmeti nisu bili dostupni javnosti, stoga je odavno postojala zamisao za uređivanjem muzejskog prostora. Konačno je gvardijan fra Ante Pranjić uz velike novčane napore i pomoć ing. B. Petrica, dao oblikovati muzejski prostor na katu kuće, i sa stručnim muzejskim radnicima iz Sarajeva, odabrati i složiti trajni muzejski postav s pet muzejskih zbirki:

- Arheološka
- Sakralna
- Etnološka
- Etnografska
- Afrička

Muzeju je dao naziv u čast duvanjskog franjevca fra Joze Križića. Sakralna zbirka predstavlja izuzetno vrijednu riznicu predmeta, koji su tijekom nekoliko stoljeća korišteni za obavljanje božje službe i kao nijemi svjedoci minulih vremena sačuvani u Franjevačkome samostanu. U zbirci se nalazi i gornja misna odjeća. Uz ovu odjeću služilo se i liturgijskim priborom: stolom, manipulom, opremom kaleža. Kalež iz godine 1730. je najstariji predmet u ovoj zbirci. Etnološka zbirka je nastala u drugoj polovici dvadesetog stoljeća. Prikupljeno je nekoliko stotina predmeta iz duvanjskoga kraja koji se mogu svrstati u različite etnološke zbirke: tradicijsko gospodarstvo, obrti, tradicijsko pokućstvo, tradicijske nošnje, tekstilne rukotvorine, glazbeni instrumenti, osobni predmeti, nakit itd. Najveći broj predmeta prikupio je fra Jozo Križić za svoga života, dobivajući ih na dar od vjernika iz duvanjskih župa. Afrička zbirka je prikupljena tijekom misionarskoga rada franjevaca iz Tomislavgrada u Kongu, gdje su nazočni više od četrdeset godina. Predstavljeni predmeti podijeljeni su u sedam skupina i to su: fetiši; glazba i glazbeni instrumenti; misionarstvo; bjelokost i malahit; oružje, oruđe, lov i ribolov; predmeti za uporabu u svakodnevnome životu, tijekom rituala i predmeti koji predstavljaju statusne simbole i maske. Arheološka zbirka potječe još od doba neolitika što dokazuje boravak ljudi na ovom prostoru i njihovu djelatnost.

4.2. Komunikativni elementi

Promatrano na razini Hercegbosanske županije, najviše se primjenjuje cestovni promet. Cestovni promet županije je jako razvijen, te se uvijek iznova ulažu sredstva u obnovu postojećih cesta, te njihovu nadogradnju. U planu i pripremi je projekt izgradnje autoceste od Banja Luke preko Hercegbosanske županije, odnosno Glamoča, Kupresa, Livna i Tomislavgrada do Splita. To se smatra idealnim rješenjem, međutim Republika Hrvatska se opire ovom projektu jer bi autocesta A1 Zagreb-Split mogla ostati bez mogućeg profita, odnosno, jednim bi dijelom postala beznačajna. Veća središta u županiji su adekvatno povezana i lako dostupna jedna drugima. Jednostavno se može stići od Glamoča i Bosanskog Grahova do Livna, Tomislavgrada i Kupresa. Vlada županije nastoji ulagati u prometnu infrastrukturu i radi na tome kako bi poboljšala kvalitetu prometnica, te u suradnji sa drugim županijama radi na tome da prometna povezanost bude još bolja. Tako postoji županijska cesta od Kupresa do Banja Luke, koja predstavlja poveznicu između jugozapada Bosne i Hercegovine, te Slavonije ukoliko se promatra izvan granice. Tu je i cesta koja ide od Tomislavgrada preko parka prirode Blidinje do Jablanice, te dalje do Sarajeva. Ta cesta je od iznimne važnosti za županiju, jer je sada moguće doći u Sarajevo za 2 sata. Udaljenost između Tomislavgrada i Sarajeva iznosi 150 km. Još dvije značajne prometnice za područje Hercegbosanske županije su Livno-Sinj preko Vagnja, te dalje do Splita, zatim dionica od Tomislavgrada preko GP Kamensko do Splita. Postoji mogućnost i za zračni promet, ali je najbliža zračna luka u Mostaru, te preko granice u Splitu.

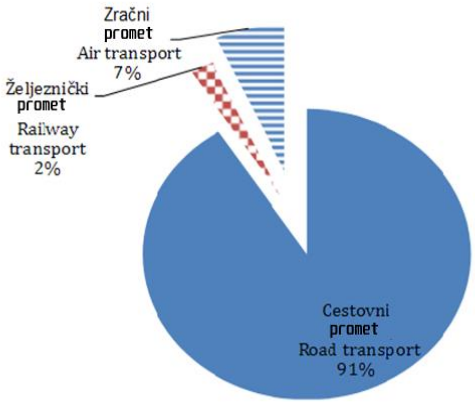

Slika 17. Struktura prijevoza putnika u 2016.godini

Izvor: Agencija za statistiku BiH; Cestovni, željeznički i zračni promet za 2016.

4.3. Receptivni elementi

U već spomenutom Kupresu se ističu tri hotela: hotel Kupres, hotel Maestral, te hotel Adria Ski. Hotel Kupres je novootvoreni hotel i raspolaže sa 34 spavaće sobe i moderno je opremljen. U sklopu hotela se nalazi restoran koji pruža usluge hrane i pića. Hotel „Maestral“ je hotel koji se nalazi u samom centru Kupresa, te raspolaže sa 20 spavaćih soba. U ponudi je i restoran koji može primiti do 250 ljudi te je pogodan za različite manifestacije. Kapacitet hotela Adria Ski je 256 ležajeva te je moderno uređen i opremljen. U sklopu hotela je restoran koji nudi tradicionalna autohtona jela, te jela po narudžbi, a jela spravljaju vrhunski kuhari uz bogatu ponudu stranih i domaćih vina. Uz ponudu smještaja nude i uslugu škole skijanja i „snowboardinga“ uz kvalificirane instruktore. Seosko gospodarstvo Kupres nudi raznoliku ponudu. Prije svega tu je smještaj u kući za odmor kraj jahališta. Gospodarstvo raspolaže sa dvokrevetnim sobama i apartmanima. Nude obuku jahanja za početnike, te je moguće terensko jahanje. Što se tiče ostalih gradova županije, nema nekih smještajnih objekata koji se izdvajaju nad drugima. Većinom su to manji ili čak privatni ugostiteljski objekti koji pružaju smještaj. Razlog zašto su istaknuti samo ovi hoteli je taj što na ovim područjima postoji mogućnost za zimski skijališni turizam, te je tu koncentracija turista upravo najveća.

Eko selo Grabovica se nalazi na Buškom jezeru, desetak kilometara udaljenom od GP Kamensko, uz prometnicu za Tomislavgrad. Novo je turističko odredište koje postaje prepoznatljivo u Dalmaciji te ostalim dijelovima Hrvatske, zatim širom Bosne i Hercegovine i zemljama u okruženju. Idilično mjesto s prekrasnim pogledom na Buško jezero, a u sklopu istog je vlastito mini jezero s velikom fontanom što daje posebnost ovom odredištu. Sadržaji Eko sela Grabovica su: restoran s terasom, velika svadbena sala kapaciteta 500 ljudi, amfiteatar na otvorenom, mali zološki vrt, sportski tereni, jahački klub sa štalama i konjima, veliki ograđeni koral za jahanje te naravno smještajni objekt s apartmanima. Sa svojim izvornim starinskim izgledom, izgrađenim od drveta i kamena, pruža gostima tradicionalna jela s ovih područja.

Naravno tu su i hotel Tomislav u Tomislavgradu, motel Bacchus i hotel Dinara u Livnu, etno selo Dodig u Drvaru koji nude primjeren smještaj, ali se još nisu ostvarili kao moćne turističke destinacije da bi privukli određenu ciljanu skupinu na tržištu turističke potražnje.

5. ZAKLJUČAK

Hercegbosanska županija je zemljopisno područje u srednjozapadnom dijelu Bosne i Hercegovine, duž granice s Hrvatskom. Područje je poznato po svojoj tradiciji i kulturnoj baštini koja se i danas njeguje. Na samom početku analizirani su geoklimatski uvjeti razvoja čijom smo analizom mogli zaključiti kako je ovo područje pogodno za razvoj turističke djelatnosti. Klima uvjetuje razvoj na ovome području, te tako ima potencijala za skijališni turizam zimi, te u doba povoljnih vremenskih uvjeta mogućnost rekreacije i planinarenja. Planinski masivi na ovim prostorima svim posjetiteljima izmamljuju uzdahe, te predstavljaju avanturistima i planinarima izazov za osvajanje njihovih vrhova. Uvidom u demografiju, može se primijetiti kako je broj stanovnika s godinama sve manji, te su emigracije sve učestalije. Razloge takvih zbivanja smo već donekle mogli ustanoviti, no izvor tih već spomenutih razloga je nesređeno stanje u državi u kojoj ljudi ne mogu podmiriti osnovne egzistencijalne potrebe nego moraju preživljavati sa skromnim primanjima, dok su sa druge strane cijene proizvoda potrebnih za preživljavanje poprilično visoke i nisu u skladu sa standardima. Zbog toga sve više ljudi odlučuju napustiti Bosnu i Hercegovinu i odlaze u potragu za boljim prilikama u zapadnim zemljama. Osvrnemo li se na gospodarsku djelatnost na ovome području možemo zaključiti kako najviše zaposlenih ima u javnoj upravi, poljoprivredi i trgovini na malo i veliko. Rezultati se svode na to kako ni ekonomski uvjeti u zemlji nisu dobri, a uzrokovani su prije svega nedorečenim zakonima na razini države, a zatim neuspostavljanjem odnosa s ostalim zemljama. Ipak postoji još nekolicina problema koji sputavaju veći razvoj županije. To su nedostatak financijskih sredstava, promocije i suradnje. Naime, možemo zaključiti da je ovaj kraj bogat prirodnim turističkim resursima. Nadalje, podiže se svijest kod lokalnog stanovništva, te mnogi od njih prepoznaju potencijale i zbog toga pokreću seoska gospodarstva što bi za ovo područje moglo rezultirati veoma uspješno. Turistički uzlet bazira se upravo na seoskom turizmu, a njemu pogoduju prirodne i kulturne ljepote, mir, čist okoliš, raznolikost smještajnih objekata, mediteranska klima, aktivnosti u prirodi i sl. Prometna povezanost u ovom je trenutku na području županije dobra, a trenutno Hercegbosanska županija radi na tome da uloži novac u prometnu infrastrukturu kako bi se promet odvijao jednostavnije. Analizom potražnje pregledani su podaci na razini cijele Bosne i Hercegovine. Zainteresiranost za ovu zemlju, kulturu i običaje svakako postoji i podaci pokazuju lagani prosperitet iz godine u godinu po broju posjetitelja i broju ostvarenih noćenja. Naposljetku, napredak razvoja svakako je moguć ako se usmjeri na probleme trenutnog razvoja. Treba krenuti u ozbiljnu rekonstrukciju turizma na ovim prostorima kako bi se postavili sigurni temelji za daljnji razvitak. Neupitni su resursi koje ovo područje posjeduje, stoga postoji velika mogućnost kreiranja turističke ponude u svrhu zadovoljstva posjetitelja. Mogući su pozitivni učinci, a kako bi ih dostigli stanovnici moraju biti više informirani o turizmu kao privredi koja ima može omogućiti visoke prihode.

LITERATURA

Knjige

1. Lidija Petrić (2002): Osnove turizma, Ekonomski fakultet Split
2. Želimir Čečura (2002): Hercegbosanska županija: priručnik za zavičajnu nastavu
3. Nurija Jahjefendić: Nacrti prostornog plana Federacije Bosne i Hercegovine, Slivovi u Bosni i Hercegovini
4. Milan Poljak, Tomislav Ćosić (2009) Livno, BiH: Agroekološko vrednovanje prostora Hercegbosanske županije

Izvori s interneta

1. https://www.hercegbosna.org/kolumne/turizam-106.html
2. www.hbzup.com
3. www.vladahbz.com
4. www.fzs.ba
5. www.bhas.ba
6. http://www.ecoselograbovica.com/hr/o-nama
7. http://www.sdp-k10.ba/strategije/
8. https://adriaski.net/skola-skijanja/
9. https://www.youtube.com/watch?v=af1QMdd0M6E
10. https://adriaski.net/skijalista/
11. http://kamesnica-livno.com/?p=270
12. croatialink.com
13. wikipedia.com
14. http://www.enciklopedija.hr
15. http://www.skupstinahbz.com

PRILOZI

Prilog 1. Pojašnjenje djelatnosti

A Poljoprivreda, šumarstvo, lov

B Vađenje ruda i kamena

C Prerađivačka industrija

D Proizvodnja električne energije

E Opskrba vodom

F Građevinarstvo

G Trgovina na malo i veliko

H Prijevoz i skladištenje

I Pružanje smještaja i usluživanje hrane

J Informacije i komunikacije

K Financijske djelatnosti

L Poslovanje nekretninama

M Stručne i znanstvene djelatnosti

N Administrativne i pomoćne djelatnosti

O Javna uprava i obrana i socijalno osiguranje

P Obrazovanje

Q Djelatnosti zdravstvene zaštite

R Umjetnost, zabava i rekreacija

S Ostale uslužne djelatnosti

POPIS SLIKA

Slika 1. Noćenja i dolasci stranih turista prema zemlji prebivališta, kolovoz 2016.
Slika 2. Struktura noćenja turista prema klasifikaciji djelatnosti
Slika 3. Prosječne temperature u 2015. godini u Hercegbosanskoj županiji
Slika 4. Makro lokacija Hercegbosanske županije, Bosne i Hercegovine
Slika 5. Hercegbosanska županija na slijepoj karti
Slika 6. Mikrolokacija Hercegbosanske županije
Slika 7. Mikrolokacija Hercegbosanske županije
Slika 8. Usporedba popisa stanovništa u Bosni i Hercegovini iz 1991. i 2013.godine
Slika 9. Struktura zaposlenih u pojedinim djelatnostima na području Hercegbosanske županije u 2016.godini
Slika 10. Nacionalni park Una - Bastašica
Slika 11. Park prirode Blidinje
Slika 12. Skijalište Kupres
Slika 13. Planina Šator i Šatorsko jezero
Slika 14. Buško jezero
Slika 15. Karmel sv. Ilije s pogledom na Buško jezero, te planine Tušnicu i Kamešnicu

Slika 16. Službena Facebook stranica Etno sela Dodig
Slika 17. Struktura prijevoza putnika u 2016.godini

POPIS TABLICA

Tablica 1. Prosječne temperature Hercegbosanske županije
Tablica 2. Prikaz srednjih mjesečnih vrijednosti padalina po pojedinim slivnim područjima BiH
Tablica 3. Prirodno kretanje stanovništva po mjestu prebivališta, stopa nataliteta
Tablica 4. Prirodno kretanje stanovništva po mjestu prebivališta, stopa mortaliteta
Tablica 5. Zaposlenost i plaće po općinama za 2015. i 2016.godinu

SAŽETAK

Osnovna svrha ovog završnog rada je prikazati stanje i mogućnosti razvoja turizma na području Hercegbosanske županije. U uvodnom dijelu su razrađeni osnovni pojmovi koje je bitno poznavati prije same razrade. Kroz rad su analizirani geoklimatski uvjeti, demografija, gospodarstvo, nakon čega je analizirano stanje trenutne turističke ponude na ovome području, opisujući zasebno atraktivne elemente, komunikativne elemente i zatim receptivne elemente. Sukladno tome, u radu je posebna pozornost posvećena analizi turističkih resursa na kojima se temelji turizam područja. Turistička potražnja je objašnjena uz pomoć prikladnih tablica i grafova te na kraju preporuke za budući razvoj u zaključku. Glavni problem je nedovoljna svijest o potencijalima turizma i slaba valorizacija postojećih prirodnih i materijalnih resursa. Cilj istraživanja je prikazati koji su to postojeći resursi koji nisu valorizirani, te razlog zbog kojeg ti isti nisu valorizirani. Ograničavajući čimbenici su nedostatak informiranosti lokalnog stanovništva, manjak financijskih sredstava, slaba promocija, nedostatak suradnje između zemalja, neuređen sustav upravljanja i nedorečeno zakonodavstvo koje predstavlja temelj regulacije turističke djelatnosti. Ispravljanjem nedostataka, Hercegbosanska županija ima mogućnost razvoja brojnih oblika turizma. Glavna preporuka je sve ograničavajuće čimbenike pretvoriti u pozitivne učinke kako bi lokalno stanovništvo više znalo o turizmu kao privredi i izvoru prihoda, te da se svi, koji imaju tu mogućnost, uključe u turističke aktivnosti na ovom području zbog neiscrpnosti resursa.

Ključne riječi: *turizam, Hercegbosanska županija, potencijali, valorizacija*

SUMMARY

The main purpose of this final work is to present the situation and possibilities of tourism development in the area of Hercegbosanska County. The introductory part presents basic concepts that are essential to know before the elaboration of the topic. Through the work geoclimatic conditions, demography and economy were analyzed, after which the situation of the current tourism offer in this area was analyzed, describing separately attractive elements, communicative elements and then receptive elements. Accordingly, special attention is devoted to the analysis of tourist resources on which the tourism industry is based here. Tourism demand is explained with the help of appropriate tables and graphs and at the end, the recommendations for future development in the conclusion. The main problem is the lack of awareness of tourism potentials and poor valorisation of existing natural and material resources. The purpose of the research is to show which of the existing resources are not valorised, and why not. Limiting factors are lack of local population information, lack of financial resources, poor promotion, lack of co-operation between countries, disorganized management system, and incomplete legislation which is the foundation of the regulation of tourism activity. By correcting disadvantages, Hercegbosanska County has the potential to develop numerous forms of tourism. The main recommendation is to turn all limiting factors into positive effects so that local people know more about tourism as an economy and source

of income and that everyone who has the opportunity, involves in tourism activities in this area because of the inexhaustible resources.

Keywords: *tourism, Hercegbosanska County, potentials, valorization*